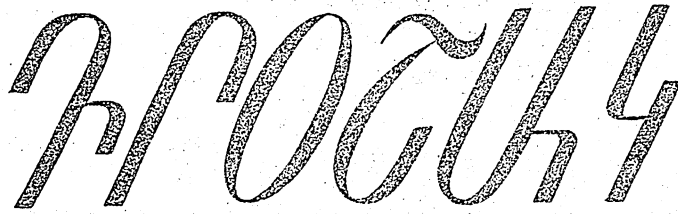

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENÈVE (Suisse)

U.S. Army
OFFICE
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԿԱՆ ԴԱՁՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ԿՈՒՈՂ ՀԱՅՐԵՐԻ

ԴԻՊԼՕՄԱՏ ՈՐԴԻՔԸ

Հրաւերներ են կարգում թիւրքին, քիւրդին, գրուզին, արաբին, մակեդոնացուն, ասորիին. հրաւեր՝ զինակցութեան, հրաւեր՝ համերաշխ ազատագրութեան, հրաւեր՝ դէպի կոիւ...

Կարող ենք մենք մոռանալ յոյներին, որոնք թէև լուռ, անշարժ, թէև երբեմն նոյնիսկ թշնամական հովերով տարւած, բայց մնում են ժառանգներ հոյակապ հայրերի, հայրեր, որոնք իրենց չքնաղ երկիրը՝ աղաւթեան հնոց դարձրին, և արեան գնով ու հանձարի ուժով այդ ազատութիւնը տարան՝ աշխարհ տարածեցին...

Անարժան, ստրուկ որդիք...

Մոռացա՞ք դուք արեան այն գետերը, որոնք հեղեղեցին Յունական երեմային կղզիները, կամ անլուր անպատուութեան այն սոսկալի հարւածները, որ բռնաւոր թշնամին թափեց յոյն սերունդների գլխին դարձնելով շարունակ, անընդհատ, անդադրում Միթէ՞ այնքան թուլացած ձեր յիշողութիւնը, որ մոռացաք արդէն Միսսօլոնգի, Սուլի, Ակարնանի, Քիօս. կամ արտասուքի այն գետերը, որ արեան գետերի հետ միասին թափեցին ձեր չքնաղ հերոսները՝ Ացանտոնիս, Անարիս, Յաւելա, Բօցարիս, թողնելով ապագայ հելլենութեան մի կտակ միայն, կտակ ազատութեան, կտակ անդադրում. կու՛ր ընդդէմ թիւրքական բռնութեան, ընդդէմ քաղաքակրթութեան երկարադար թշնամու...

Դուք մոռացաք, այո: Մոռացաք և այն ժամանակ, երբ—մի քանի տարի միայն առաջ—ձեր եղբայրները գուժ շարժող ջանքեր էին թափում Թեսալիայի ձորերում՝ թու՛մը կանգնեցնելու սուլթանական զօրքերի դիմաց, առանց, աւա՞ղ ունենալու կրօնիք Յունաստանի կրօնիք քաղերին. և այն ժամանակ, երբ Քալչանի լեռների լանջերում բուլգարը և սերբը ձեր նախահայրերին յիշեցնող հերոսութիւններ էին գործում՝ Ստամբուլի բռնութիւնը փշելու նպատակով. և այն ժամանակ, երբ ամբողջ Հայաստան արեան ծով էր դարձել՝ յանուն այն ազատութեան և կու՛ր, որ մենք ձեր հայրենիքից սուղորեցինք, որ ձեր նախահայրերից փոխ առանք...

Ինչու: Ինչ պատահեց: Յոգնեց արդեօք նորագոյն երունըր տեղական կու՛ններից, թէ մօնօրյական ցեղը

քնայնող, թմրեցուցիչ ձեռքը արմատից սրկեց այն սրբազան ծիլը, որ այնքան ինամքով և այնքան հպարտութեամբ անկեց հելլենականութիւնը իր որդոց սրբու՛մ: Կամ գուցէ նեղ շահասիրութիւնը, անվերջով թէև ստրուկ կեանքը շատ քաղցր է թւում միլիոնաւոր յոյներին, որոնք դեռ շարունակում են ապրել հին Բիւզանդիոնի տիրապետողի ամօթալի հովանու՛ր և Պօլսում և Միջերկրականի անիերի վրայ, Զմիւռնիայից մինչև Տրապիզոն, Հալէպից մինչև Մակեդոնիա...

Յնորակա՞ն հանգստութիւն: Կամ գուցէ երազում են մեր հելլեն հարեանները, որ հայկական շարժումը Փոքր-Ասիայում, և մակեդոնական պայտամբութիւնը Քալչանի կողմերում վնասակար է ապագայ Մեծ-Յունաստանին, վտանգաւոր յունական շահերին և արդեւաւրե՛մ այն երազներին, որ յաճախ տեսնում են Աթէնքի դքսազբազէտները՝ միամիտ հաւատացողները, երբ տարւած քաղաքական հեռանկարներից պատկերացնում են ապագայ Հելլենական կայսրութիւնը, կենտրոնում՝ Բիւզանդիոն, խաչափեյլ սուրբ-Ոսֆրայալ, ու ծայրերում՝ Մակեդոնիա, Փոքր-Ասիա, Արեւել, Պալեստին, բոլորն էլ միաձոյլ գլխակոր յունական դրօշի տակ...

Թող լինի այդպէս: Մակայն լայն ցնորքները՝ լայն սիրտ և լայն ջանքեր են պահանջում միտաւում են կիսալուսնի իշխանութեան տակ հեծող յոյները, կարծելով, որ ցանկալի հանգստութեան ազգիւրը լուրջութեան, անշարժութեան մէջ է, և կամ անպարտ քաղաքական մեծութեան ճանապարհը՝ այն անտարբերութեան մէջ որ թոյլ է տալիս հանգիստ աչքով շարադործին վայել անտարբերութեամբ նայել այն դժոխային կտորածներին, որոնց ենթակայ է հայը Հայաստանում, մակեդոնացին Մակեդոնիայում. Կայն թուլանալը սուլթանի ուժեղանալն է. Մակեդոնիայի ստրկութիւնը՝ թրքական բռնապետութեան մի նոր յաղթանակը և ուրեմն մի նոր հարած յունական տենչին, ահա թէ ինչ պիտի հասկանան մեր յոյն եղբայրները—բացառութիւնները մեզ չեն կարող մխիթարել— յաճախ այնքան նեղսիրտ, այնքան անհեռատես...

Եւ այդ նրանք Հասկացան: 95-ին, հայկական կտորածների սոսկալի օրերին, երբ Տրապիզոնում, օրինակ թիւրք պնտրոնների դաշոյնից հալածական հայը մի բաց դուռ էր ազգրսում իր կեանքը փրկելու համար, յոյն

հարևանները փակում էին դռները թողնելով նահատակ ժողովուրդը անգլիոթեան ճանկերում: Եւ դա ոչ միայն Տրապիզոնում, այլև ուրիշ շատ տեղեր... Դէպքեր եղան, դէպքեր յաճախակի, որ յոյն միացաւ թիւրքին՝ հայի դէմ: Իսկ Մակեդոնիայում, ո՛հ, ծանր է նոյնիսկ խոստովանել: «Աւելի լաւ է Մակեդոնիան թիւրքիային պատկանի, եթէ մեզ չի պատկանել» — ասում են յոյն «քաղաքագէտները»: Ահա դա է այն սրտաճմլիկ, յուսահատեցնող, թիւրքաց ինտրիգներին նոր ոգի ու նոր ուժ տւող դէպքերի ու փոխադարձ թրշնամութեան աղբիւրը, որոնք տարիներից իվեր տեղի են ունենում անկախութեան ձգտող փոքրիկ երկրի շուրջը, կասեցնելով նրա ազատագրութիւնը... Եւ այդ յանցաւոր ներդրութեան դիմաց, մենք, հալածական ազգերս մեզ խաբում ենք շինծու մի համերաշխութեամբ, որի «ամենալուրջ» արտայայտութիւնը այն քաղաքաւարական այցելութիւնն է, որ տարին մի անգամ Վ. Պոլսի պատրիարքները անում են միմեանց, ճառախօսելով «քոյր եկեղեցիների» փոխադարձ հաշտութեան և բարեկամութեան մասին: Արպիսի փորձագուծիւն: Արպիսի անմիտ ինքնախաբէութիւն...

Մեր յոյն հարևանները մեզ լաւ չեն ճանաչում: նախանձր մեր նշանաբանը չէ, և ոչ էլ ներդրութիւնը՝ մեր քաղաքական դաւանանքը: Մենք ցանկացող ենք հելլենականութեան մեծութեան, իբրև մի նոր զօրավիգ քաղաքակրթութեան, իբրև մի նոր շինւածք՝ օսմանեան բռնապետութեան աւերակների վըայ: Եւ եթէ մեզ կ'ասեն, որ անկարելի, անիրագործելի, երազական է այն Մեծ-դաշնակցութիւնը, որը — նրիտասարգ-Հայաստանի տեւն է այդ — պիտի համախմբի իր մէջ Ստամբուլի ճանկերում հիւժոզ բոլոր փոքրիկ ազգերին, այն ժամանակ մենք առանց տատանման կը պատասխանենք. «Թող այդ դերիշխանութիւնը պատկանի հելլենականութեան, բայց ոչ սուլթաններին. բռնապետ սուլթանականութեան տեղ թող գլուխ բարձրացնի նորագոյն Բիւզանդիոնը, իբրև նորագոյն օրրան ժամանակակից քաղաքակրթութեան»: — Աւելին: Եթէ մի օր արիւնոտ կռիւ կը ծագի այդ գաղափարի իրագործման համար, հայկական սերունդների լաւագոյն մասերը, դուրս եկած վերացական համակրանքի շրջանակից, ձեր շարքերի մէջ կը նետուեն, ինչպէս այդ փորձեցին անել 5 տարի առաջ երբ սուլթանի զօրքերը, կատաղած իրենց աջողութեամբ, Լարիսսայի վըայով դէպի Աթէնք էին վաղում...

Հելլենականութեան թշնամին, յոյն հարևաններ, հայր, սերբը, բուլգարը, մակեդոնացին չէ: Երբ թշնամին նոյնն է, որ իրագործեց հայկական կոտորածները, որ սպառնում է նոր կոտորածներ Մակեդոնիայում, նա, որ երբեմն ձեր գեղեցիկ հայրենիքը դարձրեց գերեզմանոց, ձեզ էլ սարուկ: Զօգնելով ձեզ սարկացնողի թշնամիներին, դուք դաւաճանում էք ձեր անւան, ձեր պատմութեան, ձեր

կուռ մեծանուն հայրերից ձեզ թողած սրբազան կտակին: Իսկ դա է ոչ միայն ձեր անցեալի այլև ձեր ապագայի դէմ: Աններելի միամտութիւն է կարծել, որ սուլթանական սուրը կուսած է միայն հայերի դէմ: նա նոյն ուժով կը խողտողի այն բոլոր տարրերը, որոնք հանդիսանում են քաղաքակրթութեան կրողներ թիւրքաց պետութեան սահմաններում, և որոնց մէջ յոյն տարրը կարևոր դիրք ունի: նա միայն յարմար ըռպէին է սպասում: Եւ եթէ այդ սոսկալի վիշապը օր առաջ չը ջախջախւի տանջող ազգերի միացած, դաշնաւորւած ուժով, նա՛ Հայաստանում և Մակեդոնիայում իր հաշիւները տեսնելուց յետոյ՝ մի օր նոր Աւրֆա և նոր Այգեստան կը կաղմակերպի այն «խաղաղ» վայրերում, ուր յոյները, հարևանների դժբախտ օրերին, երազում էին իրենց շատ ապահով շատ խաղաղ և շատ հեռատես...

Մտանգաւոր երազներ...
Միացէք կուռողներին, եթէ չէք կամենում պատժել ձեր քնած, անտարբեր, յանցաւոր վերաբերմունքի համար: Զեռք տէք նրանց, որոնք արիւն են թափում բռնապետութիւնը տապալելու համար: Անայն համակրութեան օրեր չեն ներկայ ճգնաժամի օրերը, այլ գործի, կուռ օրեր: Միացած կուռ և ներդաշնակ բողոքի մէջ է ձեր պատիւը, ձեր ապագան, ձեր մեծութիւնը:

Մա՛ միայն հայկական պրօպագանտ չէ:
Մա՛ պիտի լինի և՛ յունական պրօպագանտ:

Կ Օ Ն Գ Ր Է Ս

Մեր Խմբագրութեան մէջ ստացած են թիւրք ազատամիտների կողմից հրատարակած երկու բրօշուր, որոնցից մինը խմբագրել են սուլթան Աբդուլ-Մեջիդի թոռները՝ Սերահիդդին և Լուլթուլլահ, միւսը՝ Հիլմի Թունայի, երիտասարդ թիւրք: Երկու բրօշուրներն էլ միութեան կոչ են ուղղում թիւրք կայսրութեան մէջ գտնուող բոլոր դիմադրական տարրերին՝ տաճիկներին, հայերին, մակեդոնացիներին, ալբաններին, քիւրդերին և ինչ և հրաւիրում են նրանց ընդհանուր կօնգրէսի կոչ անողները յոյս են տածում, որ այդ համաժողովը կը կարողանայ համաձայնութեան բերել և նոյնիսկ իմի ձուլել օսմանեան կայսրութեան բոլոր ազատամիտ կուսակցութիւնները:

Արքան և բազմաթիւ ու բազմադիմի լինեն այդպիսի մէկ համագումարի հետ կապւած խոչընդոտները, այնուամենայնիւ մեզ թւում է, որ թիւրք ազատամիտների յղացած գաղափարը ուսուպիտ չէ, և միանգամայն ցանկալի է նրա շուտընդփոյթ իրագործումը, իբրև մի դրական քայլ դէպի այն բաղձալի համերաշխութիւնը, որին ձգտում են տարիներից իվեր միևնոյն բռնակալութեան, միևնոյն գահի գոհները:

Շտապում ենք ծանուցանել, որ մեր պատասխանը դրական է և որ գումարելիք համաժողովին «Դրօշակ»-ը կուղարկէ իր ներկայացուցչին:

Գ Ա Ղ Յ Ա Ս Կ Ա Յ Լ Ե Ր

(Ա. ԿԱՄՊՈՍ-ԻՅ)

Մտկներում քաղցած գէշեր
Կը թափառեն ոռնալով,
Քաղցած գէշեր — քիւրդ ու թիւրքեր,
Ձո՛ճ կը փնտռեն ոռնալով:

Քաջ հովիւներ, զարթուն կեցէք,
Ձեր հօտերը կը շնջեն.
Ձեր աչքը ձեր հօտին պահէք,
Քաջ հովիւներ, կտրիճներ:

Էս գազաններն ո՞վ են սրանք
Մեզնէն եկեր ի՞նչ կուզեն.
Թուր ցոյց կուտան, սուր ցոյց կուտան,
Ու լրբաբար կ'խօսեն:

Մեր պատիւն ու ազատութիւն
Կուզեն խել մեզանից.
Ահա ըսէք ի՞նչ են հաջում
Լիր սուլթանի բերանից:

Մեր գեղեցիկ, քաջ աղէքը,
Մեր նազելի, կոյս քոյրերն —
Լրբին ծառայ պիտի լինին,
Էն լիրբ շանը հարէ՞մներ:

Բայց մեր հօղի ազատութեան
Կաղնին չուզեց խոնարհել.
Ու նրանք էլ կատաղած եկան,
Կուզեն կաղնին խորտակել:

Գուրս այստեղից, գուրս թշնամիք,
Էլ մենք ձեզնից ա՛հ չունենք.
Մեռնելու չէ մեր հայրենիք,
Արուն թափել մենք գիտենք:

Գու՛ր, լրբերդ, զնւած զէնքով,
Իսկ մեր ձեռքին գերանդին,
Բայց կ'ընդունք մենք ամէնքդ,
Ձէք դիմանայ մեր ուժին:

Ժէռ-ըն ջարեր կը պատուենք
Մեր անառիկ լեռներէն.
Ու ձեր գլխին մենք կ'թափենք,
Ձեզի մէկ-մէկ կը փշոենք:

Գուրս մեր երկրից, գուրս, լակոտներ,
Էլ մենք ձեզնից ա՛հ չունենք,
Մեռնելու չէ մեր հայրենիք,
Արուն թափել մենք գիտենք...

Ազատ փոխադրութիւն ՀԱՅ-ԳՌԻՍԱՆ-ի

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈՒԹԻՒՆԸ

(ՆՍՄԱԿ ԽՄԱՐԳՐՈՒԹՅԱՆ)

Փետրվար 10

Լինելով մէկը այն երիտասարդներից, որոնք գիտակցութեան հասած հասակում դտան յեղափոխական գաղափարը հայերիս մէջ արդէն մարմնացած, խնդրում եմ

„Իրօչակի“ խմբագրութեանը թոյլ տալ ինձ, „Իրանակցութեան“ տասնամեակի առթիւ, մի քանի խօսք ուղղել այն սերնդին, որին պատկանում եմ ինքը.
Եթէ կծու կշտամբանքով եւ արհամարհանքով դիմեն մեք, նոր սերնդին, ցոյց տալով, որ մենք անտարբեր ենք մնացել մինչեւ այժմ մեր ժողովրդի ցաւերի դիմաց, — իրաւամբ կ'ամուէր այդ:
Յիրուհի, մեր յեղափոխութիւնը դեկալարացիների թէ մեր հասարակ յեղափոխականների շարքում մենք մինչեւ այժմ դժւարութեամբ կը դռնենք մէկը, որ յեղափոխութեան այն շրջանին չպատկանէր, ուր առաջին անգամ զգացւեց եւ գիտակցեց մեր ժողովուրդի տրտուհին ու պահանջները: Մենք չէինք բողոքովին այն յեղափոխականներից, որ առաջին անգամ օդի մէջ ցրած այդ բողոքները հաւաքեցին, ձեւակերպեցին եւ շնագին գործնական ճանապարհներ գծել ու հարթել հայ ժողովուրդը իր սպանապալի վիճակից հանելու համար:
Այժմ յեղափոխութիւնն ունի իր բազմակամ պատմութիւնը, եւ այժմ է միթէ, որ դեռ եւս պիտի հրաւէր կարգաւոր եւ բայտարբի իրերի վիճակը: Բայց եւ այնպէս այժմ իսկ մենք անսուտ ենք բազմաթիւ անհիմն, անսխտ պահանջներ, դատողութիւնների եւ պատճառ բանութիւնների մի շարք, որ համոզել են տալիս թէ այդ իսկ նոր սերնդի մէջ կայ դեռ եւս մի անգին մեծամասնութիւն, որ չէ գիտակցել իրերի դրութիւնը: Նա երբէք չի հրաժարուում իր ծրագիրն ունենալ, — իրէտրական ծրագիր, որ միանգամայն լցած է բարձր սիրով դէպի իր հասարակութիւնը, — բայց եւ միաժամանակ նա անտարբեր է դէպի իր ժողովուրդը, որը գերադրն է գոնէր է տալիս մարդկութիւնը ձնշող բռնակալութիւններից մէկը կործանելու համար:
Ի՞նչպէ՞ս համաձայնեցնել մարդասիրական այն գովելի ձգտումները, որ տեսնում ենք մեր երիտասարդութեան մէջ, եւ այն սառնասրտութիւնը, որ նա արտայայտում է հայ մարդու ցաւերի դիմաց: Եւ այն ժամանակ, երբ ամբողջ հայ ժողովուրդը կանգնած է մահուան ճանկերի մէջ, մեր երիտասարդութիւնը չէ՞, որ բարձրաձայն գոչում է՝ թէ ինքը դեռ սպասում է (ուսումնասիրած սեռանել տանկանայ ժողովրդի վիճակը), թէ նա դեռ չգիտէ (իրաւունք ունի սպասելու, որ յեղափոխական շարժումը մեր համակրանքը եւ գործակցութիւնը վայելիչ է):
Նոյն այդ երիտասարդութիւնն է, որ միացած հասարակութեան այն մասի հետ, որը չի կարող մարտել ունէ յեղափոխութիւն, պնդում է՝ թէ պիտի իմանայ, արդեօք «ցանկանում է տանկանայ ժողովուրդը շարունակել իր յեղափոխութիւնը, թէ՞ նա կուզենար տանել իր ստրկական կացութիւնը: Կամ (ուրեց ներկայ պարագաներում մեր ժողովուրդը հացի միտին կարիք ունի նրան պիտի շնորհել զէնքերով եւ կռիւ հրաւիրելով): Նա յաճար է, որ ինքը չէ կարող խնամքով կծնարդի ենթարկել յեղափոխական դրամաբարդ բերանը: Եւ վերջապէս նրա ժողովը չէ՞ն շուտ արդեօք այս ձայնը: (Կիցայիսաներկնը չէ այս աշխարհը, այլ նրանող, որոնք անշուժ հաշտապարտութեամբ խնամում են իրենց անհնազանդի ուժերը, որոնք հաշտում, չարում են հազար անգամ՝ մի անգամ քայլելու կամ դուրսէ նոյնիսկ անարգ մնալու համար):
Եւ այս բոլորն ասում է նա ամենայն սառնութեամբ, նոյնիսկ ինքնագոնութեամբ... Բայց միթէ՞ իրաւամբ մենք դեռ բաւական չկարգաւորեց մեր յեղափոխութեան պատճառների մասին. միթէ՞ չիմացանք, որ նա մի օրինաւոր դուռակ է, որ ծնւել է մեր հասարակութեան հոգում մէջ ամբարած բազմաթիւ պահանջների ու ծրագրումների եւ ներկայ բարբարոս ու մարդասիրող ուժերի միատեղ եւ միասնական գոյութիւնից: Չբռնանք, որ մինչդեռ հայ ժողովուրդը Տանկանայատանում հակաշակաւն ծիւցեր էր ստում դէպի քաղաքակրթութիւնը, տանկանայ բռնապետը հարկիւ հազարներով կոտորում է հայերէն, լցնում է երկիրը բարբարոս ցեղերով, զինում է նրանց, բազմապատկում է հայ ժո-

զողորդի հարկերը եւ անտարբեր է մնում զէպի սեւէ բարեկաւում երկրի մէջ, եւ այլն

Մենք ուզում ենք ուսումնասիրել Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի դրութիւնը, բայց եւ ոչ մէկը մեզանից այնքան համարձակութիւն չունի, որ հասնանայնէ մտնել այդ տառապանքի երկիրը եւ ուսումնասիրել նրանք ինչո՞ւ. — որովհետեւ ոչ ոք չի ուզում իր մտնել, ոչ ոք ցանկութիւն չունի իր գլուխը կտրել տալ: — Որ պիտի ծագի... Մի երկիր, ուր մարդու գլուխ են կտրում միմիայն նրա համար, որ նա հայ է, կարո՞ղ է դու եւս մեզ համար («անյայտ»), («չուսումնասիրած») համարել իր բացասական կողմերով:

Մեր երկրում, հայի երկրում, այսօր միայն անիշխանութիւն, աւազակութիւն, մահ եւ սով կայ: Եւ եթէ մենք իդէալներ ունենք, եթէ մենք սէր ունենք զէպի մարդկութիւնը, եթէ ուզել ունենք, որ մտածի մեր շահերի — անհատական եւ հասարակական շահերի — մասին, մենք ամենայն հեշտութեամբ պիտի տեսնենք, որ այսօրայ Հայաստանում ապրող հալը անկարող է իր անհատական եւ հասարակական սեւէ ձգտումին բաւարարութիւն տալ, որովհետեւ մինչդեռ այնտեղ տիրում է վարագ, արիւնամարա բռնակալութիւնը, չէ կարող առջանալ սեւէ քաղաքակրթութիւն, մտնական բարեկեցութիւն եւ նա եւ եթէ մենք ուզում ենք մեր լայն ծրագրի մէջ արձանագրած սեւէ մի կէտը իրագործւած տեսնել, մենք պիտի տրամաբանօրէն յարենք յեղափոխութեան: Յեղափոխութիւն է միակ զրկան արժէքը մեր այսօրայ կեանքի մէջ եւ ամէն ինչ, որ հակայեղափոխական է ու անտարբեր զէպի յեղափոխութիւնը, բացասական մեծութիւն է — մի ուժ, որին վիճակւած է մեռնել: Եւ ամօթով պիտի ծածկեն մեզ մարդիկ, եթէ կանգնած մի դրութեան դէմ, որ մասային գոնէր է տանում, որ աղքատութիւն եւ սով, մտաւոր անկում եւ բարոյական հրէշաւոր երեւոյթներ է առաջ բերում, — մեր սերունդը մնալ անտարբեր, իր յաւէթ անիրագործելի ծրագիրներով:

Յեղափոխութեան կողմն են մեր մարդկային յատկութիւններն եւ մեր մարդկային գիտութիւնը: Եւ ո՞վ կարող է պնդել թէ կայ այս աշխարհում մի գիտութիւն, որ հակառակ լինի յեղափոխութեան կրած զէպիզմին: Այդ է պատճառը, որ խնամակողմերի շարքերից աւելի շատ անտարբերութիւն է տեսնում, քան այն խաւերում, ուր ընտելեան երկաթեայ օրէնքը անգիտակցաբար կատարում է իր գործը: Եթե՞նք հասարակութեան գերազոյն շահը հրամայում է անհատին տալ իր շահերը եւ խնարկեցնել իր շահերը հասարակական շահերի առաջ: Այս է գիտութեան վերջին խօսքը եւ այս է կատարում անգրագէտ ժողովուրդը իր անգրագէտ զաւակների միջոցով: Իսկ մենք, որ ծաղկում ենք գիտութիւնը, մենք նայում ենք ժողովուրդի գաւերին եւ տեսնելով մեր նանիր, բուռնական երջանկութիւնը, մոռանում ենք այն օրհասական դրութիւնը, որի մէջ գտնւում է ընդհանրութիւնը:

Վերջացնում եմ խօսքս մի սուղօրհայտութեամբ, որը գուցէ տարօրինակ թւի ձեզ, բայց ես բնական եմ իրր իմ մարդերի ամիտումնա Մինչեւ այսօր («համբիճական») խօսքը գործ է ածում իր որոշ նշանակութեամբ ամէն անգամ ինարկէ բարձրացնելով մեր մէջ այն զայրոյթը, որին իսկապէս արժանի են արիւնահոնքութեան եւ ինչպանի համար կազմակերպւած քրտական գոյնը: Եւ կուզենայի, որ այսուհետեւ ընդհանրացնելը այս խօսքի գործածութիւնը եւ («հ ա մ ի ղ ի ա կ ն ի») զգուշի անուր յատկացնելը այն բոլոր հայերին, որոնք կրնայ անմիտ պատճառաբանութիւններով կամ ցատտայայտելի անտարբերութեամբ ղեւարայնում են հայ յեղափոխական կուռք ընկմայքը եւ գրանով ահագին ծառայութիւն են մատուցանում հայակեր Համիզբեյ:

ԵՐՐՕՊԱՅՐ ԿԱՆ ՕՐՈՍՆԱՅ

Թ Ղ Ռ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՎՈՎԿԱՍԵԱՆ ԽԱՐԻԿՆԵՐ

ՏԱՄԱՅՆԳԵՐՈՐԻ ՆԱՄԱԿ

Պետերբուրգ, 7 փետրվար

Փակւած ու փակուող դպրոցների տեղ ինչ տեղ կառավարութիւնը 10 միլիոն բնակիչ ունեցող ուսումնածարա Վովկասին. — «Արեան տաճարներ», որ իշխան Դոնդուկով-Վորսակով մկրտեց «Փառքի տաճար» տիտղոսով եւ որը անկւած Թիֆլիսի գլխաւոր փողոցի վայ, ընդ միշտ պիտի մնայ իբրև անշնն յիշատակ գեղանի Վովկասի տխուր սարկութեան, լեցւած արեան եւ կոտորածների «յաղթական» նկարներով, եւ կամ «ուղղափառ» դաւանութեան շքեղ տաճարներ, կառուցւած անուղղափառ ժողովուրդների դրամով այնպիսի անկիւններում, ուր դեռ ոսթ չի դրել ուղղափառութեան հայրենիքից փախուստ տուող աղքատ, մուրացկան, հալածւած ուս գիւղացին...

«Արեան եւ խուճի տաճարները», այո՛, բնում են նախանձելի արագութեամբ այն դժբախտ երկրում, ուր 30 տարի է առնւազն, որ աղբըսում են հիմնել մի համալսարան, մի բազմաբնաստեան բարձր դպրոց, մի լեռնային ձեմարան, վերջապէս գիւղատնտեսական մի բարձր հիմնարկութիւն, հանդիպելով այդ հոնուր աղբըսանքի դիմաց միևնոյն դաժան, անսիրտ, անհոգի պատասխանին՝ «Անկարելի է»:

Եւ ինչո՞ւ է անկարելի: Գուցէ այն պատճառով որ ճիւրօհրատիական անսանձ թալանին ենթակայ գանձարանը միշտ չունի. եւ կամ յոյս չկայ որ տեղական ժողովուրդները՝ հայ, վրացի, թիւրք, բաւականաչափ ուսանողներ տան դիտութեան տաճարներին, այլ կը մնան անտարբեր զէպի բարձր կրթութիւնը: Ոչ եւ ոչ Թէ կենտրոնական Թիֆլիզը, որ մի քանի անգամ խնդիր է մատուցել Վովկասում համալսարան հիմնելու մասին, թէ դրամատա Բաքուն, որ աւիթը չէ փակեցրել խընդրամասոց լինելու մի պոլիտեխնիկումի համար, եւ թէ վերջապէս ուրիշ քաղաքներ, որոնք սրտատրոփ սպասում են մի այդպիսի հիմնարկութեան, շատ անգամ եւ շատ որոշ կերպով առաջարկել են կառավարութեան եւ փող ծախքերի համար, եւ գետին՝ շինութեան համար, եւ միջոցներ՝ ապագայ ապահովութեան համար: Սակայն ապագին Փողի ենդիրը չէ, որ վճռական դեր է կատարում այս հարցում: Եւ ոչ էլ ուսանողների թւի խնդիրը, որովհետեւ ժողովրդական լուսաւորութեան միտնութեան ամենատեղեւ պաշտօնեան անգամ գիտէ, որ ահագին Վովկասում, ուր գլխաւոր ազգերի մէջ գոնէ շաին չափեր է ընդունել առհասարակ կրթութեան եւ մասնաւորապէս բարձր մասնագիտական կրթութեան տենչը, մի բարձրագոյն հիմնարկութիւն ոչ միայն պակասութիւն չի դրայ, այլ նոյնիսկ երեւի տեղ չի ունենայ այն ահագին հոսանքի դիմաց, որ կըսկսի զէպի նա ոչ միայն երկրի զանազան ծայրերից, այլ եւ շատ հաւանօրէն հարեան Թիւրքիայից եւ Պարսկաստանից, ուր եթէ ոչ թիւրքը կամ պարսիկը, գոնէ հայը երբէք անտարբեր չի մնայ եւ կը վազի զէպի մտքի եւ գիտութեան կենտրոնը...

Ո՛չ, ոչ դրանք չեն արգելքները, այլ այն ապաբախտ

պօլիտիկան, որ հանդիսանում է իբր միակ դեկավար ռուսական բոլոր գործերի, նոյնիսկ զուտ կրթական-գիտական գործերի մէջ, և որը սպառնում է գիտութիւնը և գիտութեան տաճարներն էլ դարձնել պօլիցիական խնդիր, ենթակայ «գաղտնի խորհրդակցանքերի» գաղտնի խորհուրդներին:

«Հիմնել Կովկասում մի բարձրագոյն դպրոց — ասում են այդ «գաղտնի խորհրդակցանքերը» — կը նշանակէ աւելինպատեւ ծայրերի սէպարատիստական հակումներին, և թուրքացնել այն օղակը, որը պիտի կապի նրանց կենտրոնի հետ»: Եւ այդ ձգտող խեղդելու չափ սղմող քաղաքական օղակը ամրապնդելու համար է, որ ստիպում են հայ, վրացի, թիւրք երիտասարդներին միջնակարգ դպրոցները վերջացնելուց յետոյ, վազել հեռաւոր հիւսիսը, անհրաժեշտ է իր կլիմայով, իր քաղաքական խստութիւններով, իր տարբեր կենցաղով, այնտեղ ուսում առնելու համար: Եւ միթէ հեշտ է այդ վազը դէպի հիւսիս: Ընդհակառակը շատ ծանր, շատ դժւար և շատ դժոխային: Մեծ տանջանքներ, ահագին զոհարութիւն, մեծամեծ ծախսեր:

Առանց այն էլ միջնակարգ ուսումը շատ մեծածախս է Կովկասում: Գաւառական ահագին քաղաքներն անգամ չունին միջնակարգ դպրոցներ. այնպէս որ դաւառացի վրացին, թիւրքը, հայը իր որդուն գիմնագիական ուսում տալու համար, պիտի մեծ քաղաքներ ուղարկի և ծախսի առնւազն 500 ռուբլի տարեկան, մի ծախս, որ մատչելի է ազգաբնակչութեան մի չնչին տոկոսին միայն, մանաւանդ որ նա տեւում է ամենաբից 10 տարի: Եւ ահա այդ ահագին բեռը իր վրան առնելուց յետոյ իսկ, կովկասեցին յոյզը կրճարում պիտի մտածէ այն ծանր օրերի մասին, որ իր զաւակը պիտի անցկացնի մի բոլորովին տարբեր կլիմայի տակ, տարբեր պայմաններում, ուսում աւարտելու համար: Այդ յոյզը պատահական չէ: Նա արդիւնք է դառն փաստերի, արդիւնք թոքախտին զոհ գնացող այն բազմաթիւ դէպքերի, որոնցով սգաւորւած է կովկասեան ուսանողութեան ժամանակագրութիւնը Ռուսաստանի հիւսիսում...

Սակայն այս չէ միակ չարիքը: Տանում են կովկասցուն հիւսիս, դէպի կենտրոնները, որպէս զի նա չմնայ իր ծննդավայրի մէջ և չխառնուի տեղական հարցերին, չմասնակցի ազգայնական կեանքի ունէ վտանգաւոր ձիւղին, այլ լուծելով ուսուսանողութեան մէջ, դառնայ կատարելապէս ռուս, ենթակայ նրա ազդեցութեան, նրա մտքերին: Շատ գեղեցիկ: Բայց ահա ռուս ուսանողութիւնը, — իսկական ռուսներ, ծագումով կրօնով, դէմքով, լեզուով, — ենթակայ դիւթող մտքերի հոսանքներին, ներշնչւած «կնուածեծ» հայրենիքի ազատութեան կարիքով, գոչ են բարձրացնում բռնապետութեան, դարևոր «կնուտի» տիրապետութեան դէմ. գոչ դէպի առաջ, գոչ դէպի լուսագոյնը: Երիտասարդական այդ գեղեցիկ ոգևորութեանը, իբրև արձագանք՝ ձայն է տալիս և կովկասեցիին. նա էլ լուռ չէ մնում. նա էլ է բողբոջում, նա էլ է տալիս իր կարծիքը... Եւ ահա կատարած իշխանութիւնը՝ «Դ՛ո՛ւք էլ՝ աղաղակով նրանց յանցանքին աւելացնում է և ազգայնական մեծ, այժմեան Ռուսաստանում աններելի յանցանքը, և բռնում նրանց դէպի յետ, դէպի «այնտեղ, որտեղից եկել էին» կրկնակի սպառնալիքներով... Տաս օրւայ ծանապարհ է անցնում՝ հայրենիքից դէպի հիւսիս տարւած և հիւ-

սիսից դէպի հայրենիք քշած հարակեցին և տանն օրւայ այդ դառն ծանապարհորդութեան մէջ նա հազար անգամ այս հարցն է դնում իր առաջ.— Կովկաս չեն թողնում մեզ, «տեղական հարցերով կրքաղէք» ասում են. Ռուսաստան են տանում, բայց այնտեղ էլ հանդիստ չեն թողնում. «Ռուսական հարցերով էք զբաղւում» — ուրեմն ո՛ւր գնանք, ո՛ւր դիմենք...

Դէպի Եւրոպա: Եւրոպա: Արքան գրաւիչ է իրօք: Սակայն կովկասեցու համար միշտ կապւած անթիւ դժւարութիւնների, բազմատեսակ անյարմարութիւնների հետ: Դեռ սրանից 10 տարի առաջ, Աղեքսանդր III, իր դաժան ընժիմ հոսանքով տարւած, կամենալով միանգամայն ցամաքեցնել ոգևորութեան և շարժման այն աղբիւրը, որ ռուսական երիտասարդութիւնը բերում էր Արևմուտքից, վճռեց անցագիրը դարձնել տարեկան 120 ռուբլի, և այդպիսով չինական պատ կանգնեցնել իր «հաւատարիմ հպատակների» և Արևմուտքի «քաղաքացիների» մէջ: Դա չաջողեց: Սակայն դժւարութիւնները նոյն ոգով շարունակեցին, թէև ծածկւած, թէև քողի տակ: Եւրոպա գնալ ուղղ կովկասեցուն մանաւանդ անցագիր չեն տալիս, կամ շատ դժւար: — Քաշքշում են ամիսներ: Տալիս էլ անուղղակի պայմաններ են դնում: «Ո՛ւր էք ուզում գնալ» հարցնում է նահանգական վարչութեան պաշտօնեան: Խնդրողը կարկամում է... «Ես ձեզ խորհուրդ չեմ տալ գնալ Լծնտոն, Պարիզ, մանաւանդ Ժընէվ» — խորհրդաւոր կերպով աւելացնում է նա: «Մանաւանդ Շվեյցարիա», աւելի էլ խորհրդաւոր կերպով շեշտում է կառավարութեան ներկայացուցիչը: Շվեյցարիա, դա մի փուշ է Պետերբուրգի աչքում, մի «օջախ», որը, ո՛հ, ինչպիսի բերկրանքով քարուքանդ կանէր հիւսիսային թաթը... Եւ շատ անգամ դիմողը հակառակ իր ներքին տենչանքների, ստիպւած է դիմել գէպի Ալեկնա, դէպի Բերլին, դէպի գերմանական այլ քաղաքներ, իբրև «չարիքից փառագոյնը»...

Ահա մի կերպ երիտասարդը Եւրոպա է: Սակայն ազատ երկրի մէջ անգամ՝ նա ազատ չէ: Ռուսական լրտեսութեան ամենագործող աչքերը, մարմնացած հիւպատոսարանների, և դեսպանատների անթիւ պաշտօնեաների անհամար «գաղտնի գործիչները» անձնաւորութեան մէջ, շարունակում են հսկել նրան, հետեւել նրա ամեն մի քայլին և «տեղեկագրել ուր հարկն է»: Մի փոքրիկ մանիֆէստասիօն, սօցիալիստական ժողովների աննշան մասնակցութիւն, ունէ մասնակցութիւն Արևմտեան կեանքի նոր, գրաւիչ շարժումներին, վերջապէս ունէ գրւածք, — մանաւանդ եթէ նա տպագրւած է մի ծայրայեղ քաղաքական օրգանի մէջ — բաւական է, որ ռուսահպատակը դառնայ անվստահելի, կասկածոտ և նոյնիսկ վտանգաւոր կայսերական կառավարութեան աչքում...:

Անցնում է մի քանի տարի: Բեռնաւորւած գիտութեան պաշարով, թեւեր առած ազատ մտքերի և ազատ կարգերի աշխարհում, երիտասարդ ուսանողը դառնում է Ռուսաստան բռնաչճ գործելու, գրելու, աշխատելու բողոք: Նա երազում է հրաշքներ գործել, մտքեր յուզել, գաղափարներ տարածել. մարդոց ամբողջ շարքեր քաշ տալ իր յետեւից... Որպիսի ցնորը, որպիսի միամտութիւն: Նա — դիցուք հայ է — չի կարող մի քայլ անգամ անել առանց զգալու, որ «ամենագոր ձեռքը» կապում, կաշկանդում է իրան: Աստուցիչ է ուզում լինել

ուէ դպրոցում.—արգելք. արտասահմանում սովորածներին կառավարութիւնը վատ աչքով է նայում: Ուզում է մի լրագիր, ամսագիր հիմնել. — արգելք. եւրոպայից եկածին կառավարութիւնը թոյլ չի տալիս: Ուզում է մասնաւոր դպրոց հիմնել.— արգելք: կառավարութիւնը այդ իրաւունքը միայն Ռուսաստանում աւարտածներին է տալիս: Ուզում է դասախօսութիւններ կարգալ— արգելք. նա վստահութիւն չի վայելում կառավարութեան աչքում: Թող նա փորձէ պետական ուէ պաշտօն որոնել, ուէ զբաղուել խնդրել — նրան ստակալի մի ժպտով դէպի դուռը ցոյց կը տան: «Տայ, այն էլ Եւրոպայից եկած» — դա հէնց ինքը յեղափոխութիւն է մարմնացած: Թող փորձէ բժշկութեան կամ իրաւագանութեան ասպարէզը մտնել. — հարկըւար դժուարութիւններ, հասցրած այն աստիճանին, որ նրան յաճախ յուսահատութեան դուռն է տանում: Եւ որ մէկը ասենք...

Էլի մի դառնութիւն:

«Քաղաքների խտրութիւնը» միայն արտասահմանում չէ, որ ստեղծւած է արթուն կառավարութեան ձեռքով, այլ նոյնիսկ պետութեան ներքը: 1898-ի ուսանողական շարժումներից յետոյ, «լուսաւորութեան» միւստրութիւնը մի նոր կանօն ստեղծեց, որը թոյլ չի տալիս գիմնագիտական աւարտող երիտասարդներին ընտրել այն քաղաքը, ուր նա կամենում է, յարմար է տեսնում: Այդպէս, օրինակ, կովկասեցին չէ կարող զնալ Պետերբուրգի կամ Մոսկովայի համալսարանը: Նրանց գոնեքը փակ են նրա առաջ: Նա կարող է, ուզի չուզի, մտնել Վիեննա, Խարկով, Օդեսայի համալսարանը: Իրիցաք նրա ծնողները ապրում են Մոսկովա, կամ անձնական ուէ պատճառով նա մեծ յարմարութիւն ունի լինելու Պետերբուրգ. — այդ միւսոյն է կառավարութեան համար: Արգելւած է և ուրիշ ոչինչ:

Եւ ապաբախտ այլազգիները.— այդպէս են անւանում ոչ-ուսաններին ցարերի թագաւորութեան մէջ— վարժւած են այդ խտրութեան դեռ առաջին քայլերից, նոյնիսկ տարրական կրթութեան հիմնարկութիւններից: Երեւկայեցէք, օրինակ, որ միւսոյն գիմնագիտական կամ դպրոցը մտնել են ուզում մի քանի հայեր, ուսանել և վրացիներ: Հայը կամ վրացին կարող են լինել աւելի ընդունակ, աւելի պատրաստւած: Սակայն այդ արտօնութիւն չի տալիս: Գիմնագիտայի կառավարիչը հրահանգ ունի — գաղտնի հրահանգ — սա հ մ ա ն ա փ ա կ ե լ այլազգիների թիւը. թոյլ չտալ որ նրանք մի որոշ տոկոսից անցնին դպրոցի մէջ և ահա հայ ծնողը, կակիծը սրտում, տեսնում է, որ իր որդին դուրսը պիտի մնայ, թէև աւելի արժանի է, և այդ միայն այն պատճառով, որ նա այլազգի է, ուղղափառ չէ...

Եւ այդ ամէն օր, ամէն քայլափոխում:

Դա որոշ «պօլիթիկայի» յաջորդական գործադրութիւնն է, մի ծայրից մինչև միւս ծայրը, ամէնատարրական հիմնարկութիւններից մինչև ամենաբարձրը, նոյնքան զօրեղ գիտութեան և կրթութեան վայրերում, որքան բուն ուստիկանական վայրերում:

Խեղճ Ռուսաստան:

Գիտութիւնը և արդարութիւնը չէ, որ կառավարում է քո բախտը, քո ապագան, քո պետական կազմը, այլ միայն ու միայն ուստիկանական պօլիտիկան: Ռատիկանութիւն պալատում, ուստիկանութիւն միւստրների կարիւնտում, ուստիկանութիւն համալսարանում, ուստիկանու-

թիւն գիտութեան տաճարներում: Գիմնագիտական այլևս կրթական վայր չէ, այլ պօլիտիկայի ակումբ: Համալսարանը՝ գիտութեան ամբիօն չէ, այլ կառավարութեան կաճառ: Ռատիկան է բեկտորը: Ռատիկան դարձան և պրօֆէսորները: Ռատիկան են ուզում դարձնել և ուսանողներին...

Վը յաջորդի՞ արգեօք:

Գժւար: 30 տարւայ համալսարանական պատմութիւնը, նախւած ուսանողական մեծ և փոքր ցոյցերով, դրօշմած երիտասարդ հոգիների անխարդախ բողբոխ կնիքով, մեծ հաւատ է ներշնչում դէպի ապագան, դէպի վարորդեան արշալոյսը, որ պիտի ծագի Հին-Ռուսաստանի աւերակների միջից բարձրացող երիտասարդ-Ռուսաստանի վրայ...

Երկա՞ր պիտի սպասենք այդ արշալոյսին...

Է. ԱՎԵՌՈՒՆԻ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ս Ե Ր Ո Ւ Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

1895-ի աշնան, ճիշդ այն ամսուն, երբ սուլթանական դաւադրութիւնը կազմակերպւած էր ընդհանուր կոտորած առաջ բերելու համար հայաբնակ գաւառներու մէջ, Սերոբ բաւական զօրաւոր խմբով մը, երկիրքէ իջածի պէս, ոտք կը դնէր հայրենի հողին վրայ: Անոր Սոխորդ հասնելու երկրորդ օրը լուր կուգայ թէ Բաղէշը կոտորւել և շրջակայ գաւառներուն մէջ ալ ջարդի սարսափ կը տիրէ: Սերոբ իր խումբի 27 տղաքներէն 15-ը կը բաժնէ կոտորածի ահը կեցող գիւղերուն մէջ, խոստանալով որ վտանգի բոլորէն ուր է ուր չէ օգնութեան կը հասնի, իսկ ինք 12 հոգով կը սպասէ Սոխորդ գիւղի մէջ: Բաղէշի կոտորածի գուժերուն երկրորդ օրը, Սոխորդը յանկարծ սև ամպերու պէս կը շրջապատուի կատաղի քիւրդերով, որոնք կուգէին այդ գիւղին առաջին հարւածը տալ և տկարացնել զայն, միւս մնացած գիւղերը այլևս հեշտ էր ջարդել, թալանել ու աւերել: Քիւրդերը սակայն երբէք մտքերնէն չէին անցներ որ այնտեղ յեղափոխականներ կարող էին գտնուիլ: Միմիայն կը մտածէին գիւղացիներու մասին, որոնք իրենց կարծիքով, ինչքան ալ կորիճ ըլլային, անզէն բան չէին կրնար ընել 5-600 զինւած քիւրդերու դէմ: Ատոր համար ահագին պատրաստութիւններ տեսած էին նախօրօք, էշեր, սալներ, ձիեր բերած էին հետերնին, որպէսզի գիւղին ճոխ աւարն ու կողոպուտը կարենան բեռնալ և իրենց վրանները փոխադրել:

Քիւրդերը «սալապաթ» կանչելով, փոթորկալից ամպերու պէս, հարաւային կողմէն առաջ կը խուժէին: Գիւղացիներուն կուռղ և կորիճ մասը գիւղէն դուրս կելլէ, և հին պատերազմիկներու պէս, սալերէ և կոպերէ թալաթոս պատնէշներու ետևէն, կը պատրաստուի դիմադրելու քրդական խաժամուժ վոհմակին: Քիւրդերը կը հասնին գերեզմանոցէն քիչ հեռու, որ ձորով մը կը բաժնուր գեղէն, և ուրկէ քիչ մը վեր Սերոբ իր փոքրիկ խմբով թաքստած էր: Հազիւ քիւրդերը գերեզմանոցէն և ձորէն անցնելով գիւղացիներուն դէմ առ դէմ կուգան կուռղու, և երբ Սերոբ իրեններուն հետ, ձորէն իջնելով կը մտնէ գերեզմանոց և քիւրդերը երկու կրակի մէջ կ'աննէ:

Քիւրդերը լեղապատառ և շմբէկած խառնիխուռն կը փախչին, ձգելով 7 դիակ, որոնց մէկը իրենց շէյխը, և 40 հոգի ալ հրացանաւոր գերի կրինան: Քիւրդացիք անոնց ձեռները կապ կը տանին գիւղ, այդ պահուն գայմադամը վրայ կը հասնի և զէնքերը ետ առնելով կը յանձնէ գերիներուն և կազատէ զանոնք, խորհուրդ տալով որ ուրիշ անգամ Սոխորդի վրայ յարձակելու անխոհեմ յիմարութիւնը չունենան: Քիւրդերը կը բողոքեն ըսելով՝ «էֆէնտիմ, այս կեանքները չէին, որ մեզի յաղթեցին, այլ Մոսկովի կեանքները բռնեցին մեր ետեւէն և երկնքէն կրակ կը թափէին մեր վրայ, մեր գնտակները անոնց չէին հասներ, իսկ անոնցները մեզմէն մարդ չթողուցին վար գործեցին»: Գայմադամը առերեսու չուզեր հաւատալ քիւրդերուն, զորս կը ճամբէ գիւղէն, իսկ ինքը 15 ոսկի առնելով հայերէն կը ծածկէ քիւրդերուն բողոքը ու կը հեռանայ:

Այս դէպքին յաջորդ օրը լուր կը հասնի թէ Տ... գիւղը պաշարուեր է: Սերոբ իսկոյն իր խումբին հետ գիշերով օգնութեան կը հասնի և քիւրդերը առութեամբ կը հանէ:

Ղերջապէս Ախլաթի ան բոլոր գիւղերը, ուր խումբէն 2-3 հոգի կը գտնուէին, կոտորածներէ և կողոպուտէ գերծ մնացին, բացի ետ կամ հեռուները ինկած փոքրիկ գիւղերէ, որոնք անխուսափելիօրէն տաւարի և ոչխարի կորուստներ տւին:

Այդ աղէտալի թուականին, Հայաստանի արիւնի ու կրակի տարին, Ախլաթի 27 գեղերը Սերոբի խումբին շնորհիւ անվնաս մնացին: Ամէն անգամ որ քիւրդերը հայոց գեղերէն աւարներ տանէին, հարեան գիւղերէն կը դիմէին Սոխորդ գեղ «Աղբիւր»-էն օգնութիւն խնդրելու համար: Աղբիւր կայծակի պէս կը հասնէր և արիւնարբու աւազակներուն բան կերէր ըննելու: Կառավարութիւնը կը զարմանար այդ արտասովոր երևոյթի վրայ, քիւրդերը սովորովէն գայլերու նման փորեքնին կը ճմռէին և իրենց կորսնցուցած աւարները կողբային, իսկ հայերը կ'օրհնէին Սերոբի անունը և անոր համբաւին թեւեր տաւած, հրաշագործ սուրբի պէս կը պաշտէին զայն: Այդ օրէն իր անունը կը քննեն Ա Ղ Ր Ի Ը Ր որ ժողովրդի բերնին մէջ առասպելական դիւցազնի մը մեծութիւնը առաւ: Ամէն հասակէ՛ ու սեռէ՛ մարդիկ կը զննէին անոնց վրայ մարդը, որուն խօսքերը պատգամի ներշնչանութիւնը ունէին խաղաղութեան, ազատութեան ծարաւի հայ ժողովրդին մէջ:

Սերոբ ոչ միայն կը կուէր զէնքով իր հայրենի թըշնամիներուն դէմ, այլև բոբաւկանտ կընէր ժողովրդին ինքնաձանաչութիւնը արթնցնելով: գիւղերու մէջ կազմակերպութիւններ կը մտցնէր, և ուր որ ոտք դնէր կեանք ու քաջայերութիւն կը տանէր հետը: Սերոբի այս խաղաղ և գաղտնի գործունէութիւնը կարգ մը ապիկար նախանձոտներու չարակամութիւնը գրգռեց, որոնք ամէն բան օրըօրին կառավարութեան ականջը կը լեցնէին, այնպէս որ Ախլաթի գայմադամը քանի քանի հեղ հարցաքննեց Սոխորդի գիւղապետ, Սերոբի մեծ եղբայր Մխէն: Սակայն Մխէն կը հաւատարմութիւն իրենց այդ փոքրիկ եղբայրը 10 տարի առաջ պանդուխտ երկիր գացած ըլլալով իրենց լսածին, 4-5 տարի առաջ մեռեր է Գուսաստանի մէջ, ապա թէ ոչ, կաւեցնէր, տարին անգամ մը մեզի նամակ կը գրէր:

Թիւրք կառավարութիւնը խաշած գարի չէր կլլեր, որսի շան պէս ականջները տնկած, լստեսներու և մատ-

նիչներու աշակցութիւնով, լարած ուշադրութիւնով Սերոբի քայլերուն կը հետևէր:

Աղբիւրի անունը շատ տարածած ու ժողովրդական եղած էր: Տ... գիւղի հարմներ ու աղջիկներ հիապշած կը պատմէին որ «Աղբիւր մէկ ձեռքով մէկ անգամէն 7 քիւրդի գլուխ կտրեր է»: Ուրիշ անգամ մը բովինբու (թիւրք զօրք) ձեռքէն ազատելու համար ծովը կը նետուի և երեք օր լողալէն ետքը Առտեր ու Լիմ անապատներ (կղզիներ) գամաք կելլէ: Ասոնք ջերմեռանդ ուխտաւորի պէս կ'արծար կը քաշէին անգամ մը գոնէ Սերոբը տեսնելու և խոստացեր էին իրենց օժիտի կէսնուկէսը միշտ ներքեւ Աղբիւրի անուն:

Ժողովրդին վառ և անձկարօտ երեակայութիւնով չափազանցած այս զրոյցներուն մէջ ճշմարտութեան խոշոր գիծ մը կար սակայն: Իր հիանալի և կըտրիճ ընկերներէն մէկը, Տիգրան, սապէս կը պատմէր. «Գիշեր մը Սերոբ, Սիմոն և ես քաղաքէն կը վերագառնայինք, բացի առաջնակէ և խան չէր է ուրիշ զէնք չկար վրանիս: Մեր ծրագրին հակառակ հրացան չէինք վերցուցեր այդ օրը: Ռա հ վ ա հ ի դ ու ը ր ա ն անցնելիս, բլրակի մը վրայ յանկարծ առջևնիս տնկեցան 7 հրացանաւոր քիւրդեր, «Ի՞նչ ո՞վ էք, հարցնելը, և ձեռքերնին հրացանի բլթակին տանելը մէկ եղաւ: Այդ րոպէին ձեռքս կողքիս տարի առաջնակա քաշելու համար, սակայն յանկարծ սարսափելի աղաղակ մը գոռաց ականջիս, տեսնեմ քիւրդ մը ոտքերուս տակ կը տապալկի, իմ առաջին գործս եղաւ ուրեմն դանակը քաշել և կտրել գլուխը, երբ նկատեցի որ Սիմոն ալ նոյն բանը ընելու զբաղած է: Քայլ մը հեռու երրորդի մը գլուխն ալ թռցնելով, դիակները քաշեցինք ճամբուն եզերքը ձորի մը մէջ աւազներուն տակ թաղելու համար: Սերոբը քիչ մը հեռուէն վազէվազ եկաւ և մեր ճակատը համարելով ըսաւ. «ընկերներ, ձեր հոգուն մատաղ, եթէ դուք չըլլայիք, ես ի՛նչ պիտի ընէի»: Մինչդեռ ամէն բան ընողը ինք էր, մենք միայն դիակները թաղած էինք»: Ահա թէ ինչո՞ւ համար ծովեզերեայ գիւղի աղջիկներ, հիացմունքով կը պատմէին որ Աղբիւր մէկ հարածով 7 քիւրդի գլուխ կտրեր է: Ծովը լողալն ալ սա է որ, իր, Գուրգէնի և Սիմոնի խումբերը տեղէտեղ անցնելու և փախցնելու համար նաւաւարական արագ դիւրութիւններ գտած էր:

«Օր մը, կը պատմէ ականատես ընկերակից մը, Սոխորդ գեղն էինք, երբ լուր բերին թէ գայմադամը 20-30 ձիաւորով գիւղը կուգայ: Ամէնքնիս փութացինք գեղէն դուրս ելլել, բայց երկիւղը պատեց զիս, խորհելով որ վրանիս զէնք չունէիք դիմադրութեան համար. եթէ զարթիւնները գան, կը մտածէի, մեզ ոչխարի պէս կը բռնեն ու գերի կը տանին: Աջքերս շուտշուտ կը դարձնէի լեռներու կատարներուն: Սիւնի հայարտ, ձիւնապատ սարին, ուր վերջալուսի տկար ցօլքերը կը սկսէին մարմրի: Քիչ մը սիրտ առի որ մութը կը կոխէր, որով կարող պիտի ըլլայինք դիրքերնիս փոխել: Յանկարծ այդ միջոցին գեղէն մարդ մը եկաւ հեւի հետ և յայտնեց որ գայմադամը Մխէն կապեր և ծեծի տակ կուգէ անկէ խոստովանանք առնելու: Սերոբի դէմքը մթերկեցաւ և լայն ծակտի վրայ փրփրակոծ ծովու պէս ալիքներ գոյացան: Այդ պահուն խումբը հեռացնելով չորս ընկեր մնացինք: «Պէտք է հիմակ գիւղին վրայ երթանք, ըսաւ

Սերոբ, ինչ կը լլայ ըլլայ՝, Ծիծաղեցանք, քանի որ զէնքի կտոր մը չունէինք: Սերոբ ինքն ալ ծիծաղեցաւ, յիշեցի զհինգ հաշիւը հեշտ է, ես իսկոյն կը խաչակնքեմ այս ժայռին և ան կուտայ մեր չունեցածը: Զե՛ս գիտեր որ եթէ Աստուած ուզենայ քարերէն հաց կը պատրաստէ և ժայռերէն ջուր՝: Աս ըսելով, Սերոբ, — հրաշագործ Սերոբը, ինչպէս կըսէին ծովեզերքի հայ աղջիկները, — երկու ընկերով մտեցաւ ժայռին և բարձրաձայն ծիծաղելով սկսաւ խաչակնքել: Հուժկու երիտասարդները մեծ քար մը վար առնելով բացեցցաւ փոքրիկ դուռ մը, ուրկէ հազիւ մէկ մարդ սողալով ներս կրնար սպրդիլ: Ներս մտնող ընկերը սկսաւ մէկիկ մէկիկ դուռս տալ պատանքաւոր ննջեցեալները: Սերոբ և միւս ընկերը յարուձիւն կուտային հրացաններուն զանոնք մերկացնելով, որոնց իւրաքանչիւրին կապած էր երեք փամփռչտաւոր գոտի: Քիչ յետոյ ժայռը իր բնական դիրքը առաւ Զէնքերը՝ վար, ձորին մօտ իջեցուցինք և խուճըր զինելով կը պատրաստէինք գիւղին վրայ գնալ երբ Սերոբի միջինեկ եղբայրը և երկու պատուաւոր գիւղացիներ եկան խնդրելու Սերոբէն, որ ետ կենայ իր դիտաւորութենէն, ապահովելով որ իրենք կարողացեր են գայմագամը հանդարտեցնել որ քանի մը հաւ և քիչ մը փիլաւ պիտի չխտկէ ու գնայ:

«Սերոբ և իր խուճըր հանգիստ կարող էին անձայն, անշուշտ գիւղ ինչալ և հոն գիշերել բայց այդ միջոցին շրջակայ քիւրդերը թիւրք սպայ մը սպաննած ըլլալուն, Բաղէշի Ալայ բէկը գունդ մը զօրքով Սիփանի կողմերը եկեր հայտարանցիներուն մէջ, աւազակները փնտռելու համար: Գասկածելով որ թիւրք բանակին առիթ մը կը լլայ Սոխորդի վրայ յարձակելու — մանաւանդ որ չար լեզուներ այդ սպանութիւնը Սերոբին կը վերագրէին — խուճըր որոշեց բարձրանալ ներքովի վրայ և հոն բաց օդի մէջ լուսցնել: Գիշերը լաւաշներու մէջ փաթաթած մսի խորովածներով լաւ ճաշ մը ընելէ յետոյ, ճամբայ ելանք լեռան գագաթը բարձրանալու: Հազիւ կէսը վեր ելեր էինք, երբ ցուրտը զգալի ըլլալ սկսաւ, տեղ տեղ ձորերու մէջ քարացած ձիւնակոյտեր, իսկ բաց տեղերն ալ խոտը — հազիւ երկու մատ բարձրացեր էր: Լեռան գլուխը սառ ցուրտ մը կար, որով ստիպեցանք այրի մը մէջ ապաստանիլ: Լայն քարալիքն մէջ լաւ կրակ մը վառելով, շուրջը բոլորեցանք ու սկսանք խօսիլ ու վիճել: Ընկերներէն ոմանք իրենց զէնքերը կը մաքրէին և կ'եղոտէին, քանիներ զոյգ զոյգ և հերթով լեռան ծայրերուն վրայ պահնորդութիւն կընէին: Լուսը ձեղքւելուն վար, ներքովի լճին ափը իջնաք ու քաղցր ջրով լացւելէ յետոյ իբր մարգանք նշանաւորութեան փորձեր ըրինք: Այդ օրը աչքովս կըսայ հաստատել, որ Սերոբ աննման հրացանաձիգ մըն էր, իր գնտակը ոչ մէկ անգամ չվրիպեցաւ նպատակէն: Իսկ ես ամաչ կըղգայի վարժապետութեանս վրայ, որ գրիչ շարժել միայն սորված էի: Այդ գրասանքի ատեն յանկարծ հրացանի պայթիւն մը լսեցցաւ լիրան մէկ խորքէն, անգիտակ եղելութեան, ամէնքը պատրաստի կեցան ու կ'պատահականութեան դէմ գնելու համար, միջ մըն ալ տեսնելք պահապանին մէկը, այժեմ մը շարկած եկաւ և Սերոբին նւիրեց իր անմեղ ու համեղ որսը ընկերներուն առաջտեան նախաձաշի համար: Սերոբ ոչ միայն ընդունեց այլ և խնդրեց ընկերներէն, որ ժողով ընեն ու դատեն այդ անկարգապահ ընկերը: Այդ քաջ

որսորդը Սերոբի ամենասիրելի ընկերը, Սիմօն էր, բայց Սերոբ անողորմ եղաւ և պահանջեց որ խիստ պատիժ տնօրինեն զիրենք խաբած և անակնկալ դրուձեան մէջ ձգած ըլլալուն: Սիմօն տասնապետ էր և ծայր կօմիտէին պատուոյ խաչ ստացած էր, Սերոբ առաւ անոր խաչը և զայն պարզ զինուորի աստիճանին իջեցնելով շաբաթ մըն ալ բանտարկեց: Այդ մասին գրեց նաև ծայր կօմիտէին:

«Սերոբ ժողովի ու վիճաբանութեան ատեն գառնուկ էր և համբերատար, թող պոռային կանչէին երեսն իվեր, մտիկ կընէր, նոյնիսկ եթէ բուռնցք բարձրացնէին կը լռէր, բայց օրինապահութեան ու կարգապահութեան մէջ կտրուկ և խստասիրտ էր, չէր ներքեր նոյնիսկ հարազատ եղբօրը: Իր ձեռքով քանի քանի դաւաճաններ ու վատ ընկերներ դատապարտած էին արդէն:

«Այդ նշանաւոր և հետաքրքիր դատը լմնցած էր, երբ տեսանք Սոխորդէն երկու հոգի դէպի մեզի կուգային: Հեռադիտակով ճանչցանք ով ըլլալին, այդ երկու պարոնները եկած էին իմաց տալու գայմագամին մեկնիլը, որու վրայ իսկոյն ճամբարեցանք դէպի գիւղ, երբ Սօսէն եկաւ կէս ճամբան դիմաւորեց ու հիւրընկալեց մեզ գորովասիրտ հոգածութիւնով մը»:

Ահա Սերոբի շահեկան և անձուկ կեանքը իր ընկերներուն հետ, կանցնինք այժմ անոր բուն յեղափոխական փայլուն և ալեկոծ ասպարէզին:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Տ Ա Ս Ե Ն Ե Ն Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

(Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Ս Օ Յ Ն Ա Լ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն)

VI

Մինչ մեծ պետութիւնների ուշադրութիւնը կլանած էր արևելեան հրատապ խնդրով մինչ Անգլիան և Քրանսիան — երկու հզոր դաշնակիցներ — առևտական յարաձուռն վտանգի դիմաց՝ մաքառում էին Բօսֆորի ափերին, ձգտելով դուրս մղել այնտեղից Ռուսիոյ ազդեցութիւնը — մի փոքրիկ, աննշան պետութիւն Ապենինիան թերակղզու վրայ, Ալպեան ստորոտներում՝ իր պատմական կոչման գիտակցութեամբ զինւած՝ ձիգ էր թափում բարձրացնելու իր հպատակ ժողովուրդը նիւթապէս ու բարոյապէս զարգացնելու երկիրը. դրա հետ միասին ազատ ու գաղտագողի պրօպագանդով արծարծում էր նա բովանդակ Խտայիայում՝ «ազգային միութեան» մեծ գաղափարը և այդպիսով քայլ առ քայլ պատրաստում էր իրագործելու իր պատմական վեհ առաքելութիւնը: Պիեմօնտն էր դա, Աիկտոր Էմանուէլի և Վալուրի Պիեմօնտը, որ իբրև անկախ, հեղինակաւոր մարմին ստրուկ ու ջլատուած իտալական աշխարհում, եղաւ քիչ յետոյ կենտրոն-կորիզ համաիտալական միութեան:

1848-ի Միլանի ու Նապօլի ջարդերից յետոյ Խտայիան ընկաւ նորից Աւստրիայի տիրապետութեան տակ և 12 տարի շարունակ կարմիր ու ձերմակ տեւօրը թագաւորեց Ապենինեան մանր-մունր իշխանութիւնների մէջ: Մի տեսակ ճորտական հպատակութեան ենթարկւած՝ Խտայիայի բազմաթիւ իշխանները հանդիսանում էին հլու կամակատարներ աւստրիական միահեծանի:

Միակ անկախ ու հայրենասէր իշխանն էր համարուում Վիկտոր Էմանուէլ, որին և յառեւ էր իր աչքերը ազատութեան ծարաւ ամբողջ Իտալիայի ազգաբնակչութիւնը:

Պիէմօնտը սիրով ապաստան էր տալիս Ապենինեան այլ և այլ ծայրերից եկած փախստական յեղափոխականներին, նա մարմնացնում էր առժամայէս համայն իտալական հայրենիքը: Հետզհետէ մերձենում էր նա հարեան Քրանսիային, անպայման վտաս լինելով նրա աջակցութեան վրայ, և նապօլէօն III իտալական ազատութեան ծրագրով յափշտակած՝ խրախոյս էր կարգում Վիկտոր Էմանուէլին: Իր անզուգական միտարրի (Վափուրի) զիւանագիտական տաղանդի շնորհիւ Վիկտոր Էմանուէլ ամրապնդեց իր բարեկամութիւնը հօր Քրանսիայի հետ և Պիէմօնտ դրեց նապօլէօն III-ի հովանաւորութեան տակ: Գա արդէն ամենախոշոր գրաւականն էր նրա դատի աջողութեան: Պիէմօնտ համակրելի էր նաև Մեծ-Բրիտանիայում, նա իր ուժերի չափ նպաստել էր երկու դաշնակից պետութիւններին Ռուսիոյ դէմ մղած Ղրիմի պատերազմում, այն ինչ Աւստրիան այդ նոյն պատերազմի մէջ բռնած երկմիտ գիրքով իր դէմ էր լարել երկու արևմտեան մեծ պետութիւններին:

Նապօլէօն III յարմար առիթի էր սպասում իր զօրքն ուղղելու դէպի Ալպերը, իսկ Աւստրիան նախատեսելով անխուսափելի ընդհարումը, վաղորդք իր պատրաստութիւններն էր տեսնում: Կարճ ժամանակամիջոցում նա հաւաքեց Տեսսին գետի ափին (Լօմբարդիա) 200,000-ի չափ զօրք: Ապարդիւն եղան Անգլիայի կողմից արած միջնորդութեան փորձերը և ապրիլի 29 (1859) Աւստրիական զօրքն անցաւ Տեսսինը: Նապօլէօն III դիտեց այդ քայլը իբրև պատերազմի յայտարարութիւն և անմիջապէս հրաման տւեց Քրանսիական զօրքին արշաւել Աւստրիացիների դէմ: Վերջիններս մինչ այս, մինչ այն գրաւել էին արդէն ամբողջ Պիէմօնտը: Նապօլէօն III անձամբ գնաց պատերազմի դաշտը: Քրանսիական զօրքերը միացած Մակ-Մազօնի և Գարիբալդիի հրամանատարութեան տակ՝ բազմաթիւ կէտերում կուրի բռնեցին թշնամու հետ կտորածք մեծ էր: Միմիայն Մաջենտայի արիւնահեղ կռուում Քրանսիացիք տւին 4,000 զոհ, Աւստրիացիք մօտ 20,000 սպանածներ ու վերաւորածներ և 7,000 գերի բռնածներ: Գա առաջին փայլուն յաղթանակն էր դաշնակից զօրքերի և յունիսի 8-ին Քրանսիայի թագաւորը Վիկտոր Էմանուէլի հետ Միլան մտնելով, զիմաւորեց ազգաբնակչութիւնից աննկարագրելի խանդավառութեամբ, որպէս մի ազատարար հրեշտակ: Կռիւր շարունակեց ծանր կորուստներով երկու կողմերից էր: Սարսափելի էր մանաւանդ Սոլֆերինօյի ճակատամարտը, ուր Քրանսիացիք կորցրին 12,000 մարդ, իսկ Աւստրիացիք եռապատիկը: Աւստրիան շտապեց ստորագրել (Յիւրիխում) խաղաղութեան դաշինք, որով զինեց Վիկտոր Էմանուէլին ամբողջ Լօմբարդիան: Նապօլէօն III իր արած ծառայութեան փոխարէն պահանջեց ու ստացաւ Սալուա և Նից: Իտալիայի «միութիւնը» իրականանալու վրայ էր: Աւստրիական զօրութիւնը խախտեց Ապենիններում, իսկ Պիէմօնտն այժմ աւելի ուժեղ ու հեղինակաւոր կամացկամաց, բռնի կամ խաղաղ ճանապարհով միացրեց իրեն իտալական միւս գաւառները: Երկրի ամէն մի անկիւնից դառն գանգատներ էին լսում բռնակալ իշխանների

կամայականութիւնների մասին: Յեղափոխական տրամադրութիւն էր տիրում ամբողջ Իտալիայում: Մ ա ձ ի ն ի՝ անխնջ դաւադիրը կազմակերպում էր շարունակ կարմոնարիների խմբեր, պատրաստում էր նրանցից մարտական լէգէօններ: Իտալիայի անկախութեան դրօշը ձեռքն առած՝ անվեհէր Գ ա Ր ի բ ա լ դ ի իր կամաւորներով արշաւում էր անդադար Ապենինների մի ծայրից միւսը, ապստամբեցնում էր ամբողջ գաւառներ, անձնատուր անում տեղական իշխաններին և ենթարկում նրանց Պիէմօնտի հրամանատարութեան: Թողովուրդը ամենուրեք ցնծութեամբ էր զիմաւորում Գարիբալդիին, որի մէջ մարմնացած էին տեսնում տանջւած հայրենիքի դարաւոր բաղձանքները:

Հայրենասէրների իղձը կատարեց: 1861 թ. 18 փետրուարի բացեց իտալական առաջին պարլամենտը, որ և հռչակեց Պիէմօնտի իշխան Վիկտոր Էմանուէլին թ ա գ աւ ո Ր Ի տ ա լ ի ա յ ի . . .

* *

Փոքրիկ ազգերի ազատութեան դատը մի տեղ շահում էր, մի այլ տեղ կորցնում: Ազատութեան գաղափարը իր կապրիզներն ունի: Նա չի սիրում հաւասար, ուղղագիծ յառաջդիմութիւն մի տեղ նա առաջ է սլանում հսկայի ոստիւններով, մի այլ տեղ կբոււււււ է, յետ ու յետ մղում դահճի հարածներից և ընդերկար մարում: Ազատեց Իտալիան Աւստրիական լծից և մի երկու տարւայ ժամանակամիջոցում գլուխ բերեց ազգային միութեան վիթխարի գործը, ազատեցին մի շարք Բալկանեան և ուրիշ կիսափայրների ցեղեր՝ սերբեր ու մօլդաւիներ, սև-լեռնցիք ու Մարօնիտներ, որոնք դեռ նոր էին մկրտուում արևմտեան քաղաքակրթութեան աւազանի մէջ, դեռ նոր էին առնում սահմանադրական կարգերի համն ու հողը. . . Բայց տեսէք միւս կողմից որպիսի դառն, աղետարշ ճակատագրի էին մատնւած ուրիշ, աւելի բարձր ու առաջադէմ ազգեր, որոնք վաղուց ճաշակել էին եւրօպական քաղաքակրթութեան պտուղները և սակայն մինչև XIX դարի վերջին շրջանը մնում էին կաշկանդւած թունաւոր մի ուժեղիմ տակ, ասիական անսանձ բռնութեան ճանկերում: Խօսքս զլինաւորապէս լ է Տ է Ր ի մասին է:

Մենք տեսանք, թէ որպիսի աղետալի վախճան ունեցաւ նրանց առաջին փառահեղ ապստամբութիւնը (1830-31): Տեսանք թէ ինչպէս ռուսական խարազանը անխնայ հնձեց լեհ երկրասարդ սերունդը և ենթարկեց Վարշաւան բացառիկ օրէնքների: Տեսանք, թէ ինչպէս լեհ զաւակները իրենց սիրելիների հետ ողբ ու հառաշունքով Սիբիրի ճանապարհը բռնեցին և շարան-շարան գնացին անդարձ, յաւիտեանս թաղելու սառնամանիքների մէջ . . .

Այ՛, ռուսական կնուտը ցոյց տալ ուղեց լեհներին, որ անմիտ խիզախութիւն է՝ ըմբոստանալ նրա դէմ և որ աստուածային պատգամների բերան՝ երկգլխեան արծիւը պիտի տարածէ յաւէտ իր հօր թևերը սպիտակ ցարի բոլոր հպատակների վրայ:

Այդպէս չէին մտածում սակայն Լեհաստանի կտրիճները: 33 տարւայ խորքից յետոյ նրանք փորձեցին նորից ցոյց տալ աշխարհին թէ որպիսի ճշացող անիրաւութիւն է ծանրանում այդ ռուսաւոր ցեղի վրայ: 33 տարւայ առերևոյթ հնազանդութիւնից յետոյ Վարշաւան

նորից թափ տւեց առիւծի բաշը և ոտքի կանգնեց... Կը յառողէին արդեօք... Այդ միտքը գուցէ շատ էլ չէր տանջում ապստամբ լեհներին: Գուցէ նրանց մղում էր այն գիտակցութիւնը միայն, որ Հայրենիքի ազատութեան համար թափած արիւնը ապարդիւն չէ երբէք...

Եւ ահա 1863-ին վերսկսեցին Լեհաստանում արիւնոտ ցոյցերը: Լիավիները միացան իրենց վաղեմի գաշնակիցներին և լեհ ու լիտվին համերաշխ բարձրացան ընդհանուր թշնամու դէմ: Մօտ 6-8 հազարից կազմած խառնիճաղանձ մի բանակ էր դա, որ խիզախում էր դիմադրակէլ հարիւր հազարաւոր կայսերական զօրքին: Չըկար արևս լեհ կանոնաւոր զօրքը, որ 1830-ին հզօր պատուար էր ազգային յեղափոխութեան: Եւ ապստամբները ճակատ առ ճակատ չէին դուրս գալիս ռուսաց զօրքի դէմ: Անհամար խմբերի բաժանած՝ ցրել էին նրանք ամբողջ երկրի մէջ ձորերում, խիտ անտառներում, ուսկից կարելի էր դիւրութեամբ մաքառել... Պարտիզանական կռիւ էր դա, սպանիչ, յարատեւ, որ կատարեալ յուսահատութեան էր բերում ռուսներին: Մի քանի ամիս շարունակ պաշտօնական կառավարութեան կողքին կանգուն էր վարչապայում գաղտնի յեղափոխական Ատեան, որը իր աներևոյթ դարանից հրահանգներ էր արձակում լեհ ժողովրդին, փակում էր թատրոններ, եկեղեցիներ, մահաւան էր դատապարտում դաւաճաններին: Պետերբուրգը անզօր կատաղութեան մէջ շանթեր էր թափում և անդադար սուտարացնում էր զօրքը վարչապայում, նրա թիւը հասաւ 200,000-ի: Արպիսի հոյակապ մենամարտութիւն... Բայց նա անվերջ չէր և վաղ թէ ուշ Լեհաստանը պիտի խոնարհուէր:—

Մի անգամ ևս յուսացին լեհերը, թէ իրենց դատը արձագանք կը գտնէր պաշտօնական Եւրոպայում: Սար ու ձոր ընկած՝ լեհ ասպատակները ձգձգում էին դիտմամբ պարտիզանական կռիւը, մինչև որ դրսից օգնութիւն կը հասնէր: Այդ օր չեկաւ, լեհերը յուսախաբ անձնատուր եղան և «խաղաղութիւնը»... արեան հեղեղները գնով վերահաստատուեց նրանց հայրենիքում...

Լեհաստանը յանձնեց իր պատմական դահիճ Մուրավիովին, որը վագրի անյագութեամբ ամիսների ընթացքում խմեց ապստամբների արիւնը: Կախաղանները ցցեցին ամէն տեղ և յեղափոխական կոմիտէների անդամները խեղդողութեամբ հրապարակաւ: Միւսները շղթաւակապ խմբերով քշեցին այնտեղ, ուսկից այլևս չեն վերադառնում... Սարսափելի է լեհական մարտիրոսութեան այդ երկրորդ շրջանը, որը լեհերին ամենայն իրաւամբ առաջին շարքն է դասում ազատութեան համար մարտնչող ազգերի սուրբ Պանթէօնում: Մուրավիով որոշել էր այնպիսի սարսափ ձգել լեհ ազգի վրայ, որ սա յաւիտեանս հրաժարէր իր անկախութեան ցնորքներից: Հասա՞ւ նա արդեօք իր նպատակին— ապագան ցոյց կրտայ: Բայց Լեհաստանը դարձաւ այնուհետև անլուր բարբարոսութիւնների մի թատերաբեմ: Ճնշեցին նրան սնտեսապէս, բռնացան նրա ազգային հարստութիւնների, նրա լեզուի, սովորութիւնների և նոյնիսկ կրօնի վրայ: Յափշտակեցին, յարքունիս գրակեցին ազնւականութեան ու կաթօղիկ կղերի բազմաթիւ կալածները կամ թէ ծանրաբեռնեցին նրանց անօրինակ հարկերով— այդ երկու դասակարգերը ամենապտանգաւորն էին, դիտուում, նրանք համակիր էին յեղափո-

խական շարժման: Ռուսաց լեզուն դարձաւ տիրապետող դպրոցների ու վարչական հաստատութիւնների մէջ, նա եղաւ պարտադիր անգամ կաթօղիկ եկեղեցու մէջ: Փակեցին լեհական տպարաններն ու գրաւաճառանոցները, փակեցին հարիւրաւոր վանքերը և կաթօղիկ հոգևոր վարչութիւնը վարչապայից փոխադրուեց Պետերբուրգ:

Անցան այնուհետև 38 ձիգ տարիներ... Եւ ի՞նչ ենք տեսնում: Լեհ ազգութիւնը փոխանակ կուլ գնալու, այսօր թերևս աւելի ուժեղ է, քան երբ և իցէ: Այնքան ուժեղ է նա իր մտաւոր ու բարոյական մեծութեամբ, իր լեզուի ու հայրենիքի սիրով, որ Պետերբուրգը՝ բեզարած իր դրակօնական ճնշումներից, յուսահատած՝ լեհերին ռուսացնելու ապարդիւն փորձերից՝ այսօր մ երձե՛ն ա լ է ուզում Լեհաստանին, հաշտել է ուզում նրա հետ, և արդէն զիջումներ է անում: Եւ այդ այն ժամանակ, երբ նա խեղդում է Ֆինլանդիային, խեղդում է հայերին ու իր հարազատ ռուս ժողովրդին: Այնքան ուժեղ է նա (Լեհաստանը) իբրև ուրոն, կուլտուրական ազգ, որ Եւրոպայի ամենահզօր «կոսմոպոլիտ» կուսակցութիւնն անգամ՝ Միջազգային Սօցիալ-դեմոկրատիան եր ամենապահանաւոր ներկայացուցիչների բերանով Լեհաստանին անկախութիւնն է հռչակում, առանց որի «չէք ազատութիւն Ռուսաստանում»: Այնքան ուժեղ է նա իբրև դիմադրող-յեղափոխական տարր ռուս կայսրութեան մէջ, որ ռուսական ամեն կարգի յեղափոխականներ՝ ընկերավարութիւն դաւանելով հանդերձ՝ ստիպած են ընդունել Լեհաստանի անկախութիւնը իբրև անպայման սկզբունք— որովհետև ամէն անգամ, երբ լեհ և ռուս յեղափոխականների «միութեան» խնդիր է հրապարակ գալիս՝ Լեհաստանի ամենահզօր մարտական կուսակցութիւնը (սօցիալ-պատրիօտները, որոնք ջերմ սօցիալիստներ են, բայց և ջերմ հայրենասէրներ միաժամանակ) դնում է այդ անկախութիւնը իբրև անպայման պահանջ... * *

Գառնանք այժմ Սօցիալական Շարժման և տեսնենք, ինչ էր նրա ընդհանուր կերպարանը 50-ական ու 60-ական թւերին, այն ժամանակ, երբ քաղաքական կամ ազգային-ազատագրական շարժումները ալեկոծում էին լուսաւոր աշխարհը: 1847-ին Կարլ Մարքսի արձակած կոչը՝ համաշխարհային պրօլետարիատին մնաց առժամանակ «Չայն բառբառոյ յանապատի»: Արտեղից լուէր արձագանք: Քրանսիայում Յունիսեան սարսափելի շարժերից յետոյ՝ պրօլետարիատը վերաւոր, շնչասպառ՝ այլևս ընդունակ չէր ուժգին թափերի Խսկ գերմանական աշխարհում՝ պրօլետարական կազմակերպւած շարժման հետքն անգամ չկար: Անգլիայի բանուորներն էլ կլանած էին իրենց Տրեդ-իւնիօններով սնտեսական-գործնական շարժումներով հեռու սօցիալիզմից և իրէազրկան բարձր թուիչքներից: Կարլ Մարքսի կոչը այնուամենայնիւ ապարդիւն չանցաւ և 15 տարուց յետոյ տւեց իր պտուղները: Տանուհինգ տարւայ մէջ մեծ փոփոխութիւններ եղան սնտեսական աշխարհում: Կապիտալիզմը հզօր թափերով առաջ գնաց Անգլիայում և այնտեղից անցաւ

դէպի Գերմանիա, ուր 1848-ի յեղափոխութիւնը ոչնչացրել էր ֆէօդալական կարգերը և հարթել ճանապարհը խոշոր ինդուստրիայի ազատ ու բնականոն զարգացման համար: Ազատ առևտուր ու արդիւնագործութիւն՝ առանց հովանաւորող մարքերի և ուրիշ բազմատեսակ կաշկանդումների — այդ էր նպատակը. բազմաթիւ առևտրական դաշինքների, որոնք կապեցին այդ միջոցներում քաղաքակրթւած այլևայլ երկրների մէջ, այդ բոլորը նպաստեց տնտեսական կեանքի միացման ամբողջ Եւրոպայում:

Նման պայմանները արտադրեցին նման չարիքներ: Աշխատաւոր դասակարգերը բոլոր երկրներում ճնշւած, իրաւազուրկ՝ զգացին շուտով, որ նրանց բոլորի վրայ միևնոյն կապիտալիզմի լուծն է ծանրանում, որ նրանք բոլորն էլ եղբայրակիցներ են դառն ճակատագրի և բնազդօրէն իրար մերձենալու փորձեր արեցին: Իսկ պրօլետարիատի հասուն խաւերը տարտամ կերպով սկսեցին երազել բոլոր ճնշւածների վերջնական ազատումը և ընդնշմարեցին ապագայի՝ մառախուղների մէջ մի նոր սօցիալական կազմակերպութիւն, ուր չեն լինի դասակարգեր, չեն լինի իշխողներ ու հպատակներ, ուր աշխատանքը, քաղաքակրթութիւնը և նիւթական վայելքները հաւասարապէս բաժին կը լինեն իւրաքանչիւրին...

Պատմական մի հանգիստաւոր մօմէնտ էր դա, երբ Եւրոպայի կապիտալիստական երկրներից մինչև Ատլանտեան ովկիանի միւս եզերքը ազատարար հողմի պէս փչեց պրօլետարիական յուսահատ կոչը՝ «Եղբայր ենք մենք, յենկենք մեր ուժերի վրայ, փրկենք մենք ինքներս մեզ»:

Միութեան այդ կոչը, որ առաջին պատասխանն էր 1847-ի Մարքսեան հրովարտակի՝ մարմնացաւ հռչակաւոր Ի ս ե ռ ն ա յ ի օ ն ա ղ ի կամ՝ Միջազգային Բանուորական Դաշնակցութեան մէջ: 1862-ին Փրանսիացի բանուորների մի խումբ Լոնդօնի համաշխարհային ցուցահանդէսում տեսակցութիւն ունեցաւ անգլիական Տրէդ-իւնիօնիստների հետ և փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշեցին հիմնել միջազգային մի դաշնակցութիւն, որը կարողանար սերտ կապ հաստատել բոլոր երկրների պրօլետարների մէջ: 1864-ին երկու խորհրդակցող կողմերը նորից գումարեցին մի մեծ միութիւնում, որ կազմակերպւած էր յօգուտ լեհերի: Ներկայ էին այստեղ բանուորական պատգամաւորներ նաև Շվեյցարիայից, Բելգիայից ու Գերմանիայից: Արտասանեցին սրտառու ճառեր, բուն համակրանք ու կեցցէներ յղեցին ուսաց բունապետութեան քաջարի զոհերին: Մէկը հետտրներից շեշտեց հետեւեալը.

«Լեհերը տանջւում են — այո: Բայց կայ աշխարհիս չորս կողմը ցրւած մի մեծ ազգութիւն, աւելի ևս հարըստահարւած — պրօլետարիատն է դա: Թող այս ժողովից դուրս թռչէ ազատութեան առաջին ձիւք և թող նա շառաչէ ամէն տեղ, ուր մարդիկ մեռնում են յօգնութիւնից ու զբկանքներից, ուր նրանք որոճում են տգիտութեան ու թշուառութեան մէջ, ուր փիզիքական ուժերը հաշմանդամ են լինում և մտաւոր կարողութիւնները խեղդուում, ուր հեծկչում են մարդկային մասսաները և արդարութիւն են աղաղակում»...

Եւ 1864-ին խորհուրդ դրեց Միջազգային Բանուորական Դաշնակցութեան: Որքան այլատարր էր նրա կապը սկզբում: Այդտեղ ներկայ էին ամէն տեսակի

«կուռողներ»՝ պօզիտիւիստ փիլիսոփաներից սկսած մինչև ամենակարմիր յեղափոխականները: Այդտեղ կային և չափաւոր հանրապետականներ և ընկերվարականներ պէսպէս գոյներով — պրուդօնիստներ, բլանկիստներ, ֆուրիէրիստներ, լասսալեաններ *), մարքսիստներ և այլն: Այդտեղ ներկայ էին անձամբ XIX դարի երկու հռչակաւոր դաւադիրները — Մաձինի և Բլանկի:

Կարլ Մարքս կոչւած էր վճռական դեր խաղալու «Ինտերնացիօնալի» հիմնադրութեան մէջ: Նա ինքը խմբագրեց նրա «բացման ուղերձը» inauguraladresse և հիմնական սկզբունքները: Նա կարողացաւ իր դիպրօմատական տաղանդի շնորհիւ գոհացում տալ սկզբում այլադաւան տարրերին և ապա կամաց-կամաց դտեց Դաշնակցութիւնը այդ աւելորդ տարրերից:

Միջազգային այդ դաշնակցութեան հիմնական սկզբունքներն էին. 1) Ձանազան երկրներից պրօլետարիատի ներկայացուցիչները համախմբուում են՝ գործելու յանուն աշխատաւոր դասակարգի յառաջադիմութեան և նրա վերջնական ազատագրութեան. 2) Բանուորական ազատագրութիւնը պէտք է լինի նոյն իրենց բանուորների գործը:

Ինտերնացիօնալը Կարլ Մարքսի համար եղաւ մի ամբօն, ուսկից նա քարոզում էր ութ տարի շարունակ «համայն աշխարհի պրօլետարիատին»: Յարձուրդ կօծրէսներում նա հետզհետէ դուրս մղեց իրեն հակառակ բոլոր հոսանքները և իբրև տիրապետող հոսանք Ինտերնացիօնալում՝ դարձրեց մարքսիզմը: Առանց ցնցումների չկատարուեց զտման այդ պրօցէսը: Կատարի հայածանքներ, փոթորկոտ պայքարներ տեղի ունեցան Դաշնակցութեան դրկում — պայքարներ, որոնց ըստ արժանւոյն գնահատութիւնը սպասում է դեռ անաչառ պատմութեան դատաստանին: Տարիների յամառ պայքարից — ընդդէմ, գլխաւորապէս, ուս անիշխանական Բախունիին — Կարլ Մարքս դուրս եկաւ յաղթանակով և անցկացրեց իր վարդապետութիւնը, որ և այսօր տիրապետում է միջազգային ընկերվարական շարժման մէջ:

Ամէն տարի կանոնաւորապէս գումարւում էին Ինտերնացիօնալի համաժողովները շվեյցարական ազատ հողի վրայ՝ հաստատապնդելու Մարքսից ներշնչւած ընկերվարական սկզբունքները. հռչակում էին դասակարգային կռիւ և «համաշխարհային սօցիալական հանրապետութիւն», դատապարտում էին պատերազմները և Փէօդալական-բուրժուազական բռնակալութիւնը, պահանջում էին ժողովրդային գերիշխանութիւն, անհատի ազատութիւն և ազատութիւն խօսքի, մամուլի, գումարումների, խղճի և աշխատանքի:

Իր անհամար ձիւղակորութիւններով Ինտերնացիօնալը ցանցի պէս պատել էր ամբողջ արևմտեան Եւրոպան: Նա ունէր հազարաւոր կողմնակիցներ նաև հիւսիսային Ամերիկայում և Ռուսաստանում: 1868-ին նրա անդամների թիւը հասնում էր շուրջ երկու միլիօնի: Մէկ միլիօն միայն Ֆրանսիան էր տալիս:

Այդ ահարկու դաշնակցութիւնը, շնայած ներքին սուր երկպառանգութիւններին, շնայած Մարքսի ու Բախունիին կատարի ըմբռնմարտին, — որը և եղաւ Ինտերնացիօ-

*) Ժիշտ նոյն մեղոցներում աշխարհահռչակ Փերդինանդ Լասսալ իր ամսման ագիտատարական համարով ստեղծել էր արդէն Գերմանիայի մէջ «Համազերմանական բանուորական միութիւնը» մի քանի հազար բանուոր-անդամներով:

յայտնենք նաև հարստահարածների մամուլին և մասնաւորապէս հայ մամուլին: Մեր բարեկամ հայերը՝ բաժանւած անձնաւորութեան կամ տակտիկայի խընդիրներում՝ բոլորն էլ համաձայն գտնւեցան՝ խրախուսելու մեզ մեր ձեռնարկած գործի մէջ: Յատկապէս կը խնդրէինք հաղորդել մեզ ձշգրիտ տեղեկութիւններ:

Եւրոպայի, Ամերիկայի և Եգիպտոսի հայ խմբուներին, որոնք շնորհակալութեան ուղերձներ են դրել մեզ, յղում ենք միևնոյն շնորհակալութիւնները և միևնոյն կոչը:

Ահաւասիկ արդէն լուում է մեր ձայնը քաղաքակիրթ աշխարհում: Պէտք է, որ այս խաղաղ, նորմալ ժամանակամիջոցում իրողութիւնները կուտակին և մերկացնելով հայերի վիճակը, ըմբոստացնեն վերջապէս հասարակական կարծիքը, որ այնքան դժուարութեամբ է յուզուում, և ստեղծեն բարոյական այնպիսի մի հզօր ուժ, որը կարողանար մղել ժողովրդների հրամանատարներին դէպի անհրաժեշտ ու անխուսափելի քայլը — ջնջել Արգիւլ Համիդի անունը թագաւորների շարքից, եթէ կարեկցութեամբ չուզենան ջնջել ապրողների շարքից մի հիւանդ, որ բռնած է մարդասպանութեան տենդով, և այդ անագան գործողութիւնից յետոյ ի կատար ածել Բերլինի դաշնագրի յօդուածները:

*

Նոյն այդ համարում Ք Ր ա ն ս ի ս դ ը Պ Ր է ս ա ն ս է, անզուգական հրապարակնուր, ընդարձակ մէկ յօդուածում մոլեգին ոճով խարազանում է Փրանսիական կառավարութեան և ամբողջ Եւրոպայի նւաստացումը Իթի Մարդասպանի առաջ, «Անցան, ասում է նա, այն հերոսական ժամանակները, երբ մարդիկ նահատակում էին գաղափարի համար, երբ մի ժողովրդի մարտիրոսութիւնը աւելի տեղ էր գրաւում քրիստոնէայ աշխարհի գիտակցութեան մէջ, քան բորսայի արժողութիւնը կամ թէ միջազգային առևտրի ցուցակները» ! . . .

Եւ Պրեսանսէ կոչ է անում ոչ մարդասիրական զգացումներին, այլ քաղաքական ողջմտութեան:

«Քանի որ 1896-ի զոհերի արիւնը այսօր այլևս դէպի երկինք չէ աղաղակում, քանի որ դիակները համր են և Արևմուտքի զգայնութիւնը մեռած, մենք կարող ենք — այժմից ազդարարելով մէկ նոր դիւաժողովի վտանգը, այժմից հրաւիրելով մարդկանց ուշադրութիւնը այն խուլ որսուածների վրայ, որոնք լուում են դժբախտ Հայաստանի լեռներից ու ձորերից — արթնացնել Եւրոպայի քաղաքական ողջմտութիւնը և առաջ բերել ունե կանխարգել գործողութիւն: Թող չսխալուին. Անատոլիայում պատրաստուում է սարսափելի մի անակնկալ: Անիրաւութիւնը ճակատագրապէս առաջ է բերում ոճիրի կրկնութիւն: Եւրոպան կարծեց ընդմիջտ հեռացնել իրենից Հայաստանի տաղտկացուցիչ ուրուականը, բայց հէնց այդ ազգի վերաբերմամբ եղած պարսաւելի անտարբերութիւնն է, որ այսօր աւելի քան երբևէ հերթական է դարձնում նրա դատը: Երբ փաշաները խրախուսած պետութիւնների ցինիկ անտարբերութեամբ՝ նորից կը ձգեն այդ ժողովուրդը չարչարանքի անկողնի վրայ, պէտք է որ, սնշուշա, նրա

հեծեծանքի արձագանքը հասնէ մեր մայրաքաղաքները: Պէտք է որ մեր դիւանագէտները ընտրեն երկու ձանապարհներից մինը՝ կամ ձեռնպահութիւն, որ կրաւորական մեղսակցութիւն է, և կամ միջամտութիւն, որը չի կարող, առանց ծաղրի, ընդունել նախկին «համերգի» ձևը: Ռէպրեսանտները, գործնական մարդիկ վեր կը թուեն զգաստացած. կը շփշիեն իրենց աչքերը: Նրանք կը տեսնեն թէ ինչպէս արեան հեղեղների մէջ կարմրում են իրենց ձեռնարկները: Խիղճը փճացած լինելով, խելացի եսամոլութիւնը կը հասկացնէ նրանց և չափել կըտայ խենդութիւնը այն քաղաքականութեան, որը շարունակ ձգձգելով, աւելի և աւելի ծանրացնում է դրութիւնը, և որը զոհաբերելով մարդկայնութիւնը, զոհում է նաև խաղաղութեան շահերը»:

—

Դէստուրնէլ դը Կոնստան, Փրանսիական կառավարութեան պատերազմը Հաագի միայուն իրաւարար ատեանի մէջ, ծանօթանալով «Պրօ Արմէնիա»-ի մէջ հրատարակած Հայաստանի վերաբերեալ դոկումենտների հետ, ուղղել է խմբագրապետ Քիաուին հետևեալ ծանրակշիռ և ուշադրաւ նամակը, որ թարգմանում ենք կրճատումներով: Նշանակալից է այդ նամակը առաւել ևս այն պատճառով, որ նրա հեղինակը՝ համաձայն իր ստանձնած բարձր առաքելութեան՝ ստիպւած է խօսել աւելի չափաւոր տոնով, աւելի վերապահութեամբ:

Յարգելի պարոն,

«Ներքեզ ուշ պատասխանելու: Դուք լաւ գիտէք, սնշուշա, որ իմ համակրանքը չի կարող պահել ձեզ այնքան վեհանձն ու անհրաժեշտ մի գործում, որին նւիրել է դուք և ձեր բարեկամները: Բայց ես ինձ շփթեւած ու նւաստացած եմ զգում այն հակասութեան առջև, որ կայ իմ համակրութեան — կենդանի ու շատ անկեղծ միանգամայն — և այն չնշին օգնութեան մէջ, որ նա կարող է ձեզ բերել:

Իզուր եմ փնտուում ունե միջոց ձեզ օգնելու համար: Ես էլ ձեզ պէս ստիպւած եմ բաւականանալ միայն տրամաւիթ և երբեմն նոյնիսկ յուսահատ բողբոջներով: Ես մինչև իսկ հարցնում եմ ինձ, արդեօք զուր ժամավաճառութիւն չէ՞ մեր կողմից՝ բողբոջներ ուղղել Եւրոպական կառավարութիւններին. . . Եւրոպան Գերմանիայի առաջնորդութեամբ վերակազմեց թիւրքական զօրքը. իր սեփական ձեռքով վառեց մահմեդական Ֆանատիկոսութիւնը: Ի՞նչպէս նրանից սպասել այսօր, որ փորձէ դարման անել այն չարիքներին, որոնց պատճառը իր թուլութիւնն ու մեղսակցութիւնն է:

Եւ սակայն, դուք իրաւունք ունիք չդադրիլ բողբոջելուց, և ես էլ յանցաւոր կը լինեմ, եթէ յուսահատուած Զերանդարում մերկացումների շնորհիւ, մենք չենք կարող այլևս մեր տգիտութեամբ արդարացնել մեր կոյր, բարբարոս անտարբերութիւնը: Եւ ժողովուրդային մասսաների մէջ կազմուում է կարծիք ի նպաստ զոհերի, հալածւածների: Այդ կարծիքը տարածուում է, ուժ է վաստակում և ի վերջոյ պիտի տիրանայ ամենքին. . .

Հարունակեցէք ձեր պրօպագանդը, մատնեցէք մարդասպաններին՝ ոչ թէ կառավարութիւններին, այլ ամբողջ մարդկութեան դատաստանին: Մարդկութիւնը կը յուզւի վերջապէս, կառավարութիւնները կը հպատակին

նրան և ոճրագործները կը դողան ոչ թէ խղճի խայթից, այլ մերձեցող պատժի երկիւղից...

Յուսացէք իրերի այդ արդար վերադարձին. բայց մինչ այն, իմացէք գէթ, որ անպատի մէջ չէք քարոզում: Քրիստոսի արտաքին դործոց ներկայ նախարարը, վստահ եմ, որ կարեկցութիւնից զուրկ չէ, իսկ մենք բազմաթիւ ենք Պատգամաւորական ժողովում ու Յենատում, մենք որ առանց խորութեան կուսակցութիւնների, ձեզ պէս աներկիւղ պիտի արտայայտենք մեր ցասումը:

*

Աւան ԳՕՂ, Հօլլանտիայի յայտնի պարլամենտական գործիչ, գրում է Պրօ Արմէնիա-ի խմբագրութեան.

Սիրելի քաղաքացիներ,

Իմ աջակցութիւնն էք խնդրում այն ազնիւ կուսի մէջ, որ դուք վերսկսում էք մի նոր եռանդով: Ահաւասիկ իմ ձեռքը: Ես ձեր տրամադրութեան տակ եմ և պատրաստ եմ մաքառել իմ բոլոր ուժերով ձեր սուրբ դատի համար:

Էնչոք որ ազատ ժամանակ ունենամ քրքրելու իմ ունեցած վկայաթղթերը, կուղարկեմ ձեզ մէկ յօդաւած, հայկական խնդրի մասին, որը պիտի դառնայ ազատութեան խնդրի թիւրք կառավարութեան մէջ տառապող, հարստահարած բոլոր տարրերի համար:

Չընայած ներկայ ժամանակի դժնդակ վորձերին, ուր աւելի քան երբեք եւ ուր է իրաւունքից, պահեցէք հաւատ և յոյս... Մարտիրոսների արիւնը չպիտի հոսէ ապարդիւն:

Աստահ եղէք, ուրեմն, իմ աջակցութեան վրայ:

*

Քր. Պարլամենտի անդամ Ըօլիերի յօդաւածը, որ կրում է «Հայրենիքի համար» խորագիրը:

«Հայրենիք եմ անւանում ես այն վայրը, ուր իմ հարազատները շրջապատել են ինձ իրենց սիրով ու գուրգուրանքներով, ուր ես սովորել եմ ապրել, կուսել ու տանջել: Դա այն տեղն է, ուր իմ նախնիքներն են մեծացել և որ նրանք ուղղել են իրենց արիւնով ու քրտինքով: Դա գերդաստանն է, որ լայնացել աճել է, դա մէկ մասն է մարդկութեան, և լինի նա ցորտ, ինչպէս Լապոնիան, կամ այրող ինչպէս Սենեգալը, կամ թէ բարեխառն, ինչպէս Քրիստոսի, ես չեմ դարձնում, որ մարդիկ իրենց կապած են զգում այդ վայրին:

Այդ զգացումը կարող է լինել ստոր և վեհ: Ստոր է նա, եթէ ժխտում է այլոց հայրենիքի սէրը, եթէ առաջացնում է այն անմիտ մարդատեսացութիւնը, որ մեր լեզուով կոչում է շօվինիզմ (նեղ հայրենասիրութիւն)... Եւ ընդհակառակը վեհ է այդ զգացումը, եթէ նա յարգում է ուրիշի հայրենիքը, եթէ նա հասկանում է, որ պէտք է ոճիր է խել մի ժողովրդից իր ազատութիւնը և հպատակեցնել նրան մեր քմահաճութեան, մեր խելագար բռնակալութեան...

Հայրենիքը խաւարում է ամեն տեղ ամէնակարողների ճիգերի տակ:

Տրանսվալ հոգեվաքքի մէջ է:

Ֆիլիպպինեան կղզիները գալարում են վերջին մաքառման արհաւիրքների մէջ:

Չինաստանը շողխում է իր հողը հարազատների արիւնով: Ռէր է մնում հայրենիքը, ո՛ւր գերդաստանը,

ո՛ւր մարդկութիւնը այդ քուրայի մէջ, որը լափում է և մարդկութիւն և գերդաստան և հայրենիք:

Ա՛հ, սթափե՛նք, պաշտպանենք բռնաբարւած իրաւունքը, թոյլերի գոյութիւնը, պաշտպանենք ազատութիւնը:

Հայաստանի զաւակներ, խօսեցէք բարձրաձայն մեր թմրած խղճին ու գիտակցութեան, թօթափեցէք մեր քունը: Կրգայ օրը, երբ բոլորն էլ գարշաւը կըզգան դէպի բռնութիւնը. այդ օրը գալիս է արդէն: Ծնեցրէք այն վսեմ թռիչքը, որ կը փրկէ ձեզ, կը փրկէ և մեզ:

Ա Ր Օ Շ Ո՛Ւ Կ

«Մտատանջող ու արդէն չարագուշակ համբաններ կարծէք նոր ջարդեր են դուժում Հայաստանի մէջ: Կարծիր խնդրութիւնը նորից մօտենում է կարծէք: Եւրօպան այս անգամ էլ արդեօք պիտի թոյլ տայ անել: Նա արդէն մեծ ոճիր գործեց, զօհելով մի ամբողջ ազգաբնակչութիւն սուլթանի ժողեգին սարսափներին և դիւանագիտութեան դաւերին: Բայց ոճիրը այս անգամ աւելի մեծ պիտի լինի, քան որ Եւրօպան ահաւելի փորձառութեամբ ազդարարւած է այն հետեւանքների մասին, որոնց յանգում են նրա երկպառակութիւնները, մրցում ներն ու հաշիւները:

Ակամայ հարց էք տալիս՝ արդեօք սուլթանը չի յենւում սուլթանի և Հարաւ-Աֆրիկայի անցքերի վրայ, որոնք կանում են պետութիւններին և խուլ կերպով միմեանց դէմ հանում նրանց — որպէսզի վերջ դնէ հայ ազգի մէջ մնացած կորովի տարրերին:

Ահա թէ ինչու պաղատագին խնդրում ենք Քրոնստիայի կառավարութեան՝ չխնդրել մեր քաղաքականութիւնը ծայրագոյն Արեւելքի անվերջ արկածի մէջ: Պէտք է, որ նա ազատ մնայ՝ նախ որպէսզի չվատնէ իր ուժը գաղանջային և յանցաւոր ձեռնարկների մէջ և ապա որպէսզի կարողանայ իր աշխուրջ հաստատակամութեամբ առաջն առնել այն նոր ոճիրների, որոնք պատրաստում են մարդկութեան դէմ:

Եթէ վերսկսեն Հայաստանի ջարդերը և Եւրօպայի անտարբերութեան կամ մեղակցութեան ոճիրը, քաղաքակրթութեան գաղափարն անգամ չի դիմանայ դրան:

ԺԱՆ ԺՕԻԷՍ

**

Ապրիլին Սօֆիայում տեղի ունեցած կոնգրէսում կայացաւ Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէի ընտրութիւնը: Այդ առիթով «Դրօշակ»-ի խմբագրութիւնը ուղարկեց հետեւեալ հեռագիրը՝ Սօֆիա, Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէին:

«Ձերմ նորհաւորութիւններ նոր ընտրած կոմիտէին: Յանկանում ենք յարատեւ եռանդ ընդհանուր թըշնամու դէմ մղող կուսի համար»:

ԴՐՕՇԱԿ-ի ԽՄԱՍԳՐՈՒԹԻՒՆ

Իբրև պատասխան մենք ստացանք Սօֆիայից հետեւեալ հեռագիրը:

«Նորհակալութիւն եղբայրական զգացմունքների համար: Յուսանք որ ընդհանուր ջանքերը կը վերջանան փայլուն յաղթանակով»:

Նախագահ Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէի ՍՕՅՈՒՆ ՄԻՄՍԱՅԼՕՎՍԿԻ

* * *

«Եւրոպայի Հայ ուսանողական միութեան» այս տարւայ Համագումարը տեղի ունեցաւ Միւնխէն, ապրիլի 1—8-ին: Թէ՛ մասնակցողների թւով, թէ՛ դասախօսութիւնների քանակով և թէ՛ ընդունած որոշումներով Համագումարը պահպանեց աջողութեամբ: Պատգամաւորներ և անդամներ թւով մտաւորապէս 50, եկել էին Գերմանիայի, Շվեյցարիայի և Բելգիայի բազմաթիւ քաղաքներից: «Դրօշակ»-ի խմբագրութիւնը ուղարկել էր յատուկ ներկայացուցիչ: Կային և Հիւրեր երկու սեռից: Դասախօսութիւնները թւով 10, վերաբերում էին գլխաւորապէս Հայկական կեանքի ընթացիկ Հարցերին: Անդրին նիստերում մշակեց զ որ ծ ու ն է ու թ ե ա ն Յ ր ա գ ի ր ը, առաջինայ տարւայ Համար, բազկացած 5 կէտից:

Յաջորդ Համագումարը տեղի կ'ունենայ 1902 թ-ին, Զատիկի տօներին, Ժընևում:

Յանուն «Միութեան» Համագումարը, միաձայն որոշմամբ, ուղարկեց Համապատասխան երկու Հեռագիր, մէկը Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէին՝ Սօֆիա, և միւսը Փարիզ՝ Pro Armenia-ի խմբագրութեան:

Ահա Մակեդոնական Կոմիտէին ուղարկած Հեռագիրը.

(Եւրոպայի Հայ ուսանողական Միութեան) Համագումարը, կայացած Միւնխէնում, արտայայտում է ձեզ իր խորին համակրանքը: Թիւրքական բռնութեան զո՛ւ Հայաստանի զաւակները, կանգնած արիւնքայ հայրենիքի առջև, անկարող են չլինել արեան, կուրի եւ յոյսերի երկրորդ հայրենիքը—Մակեդոնիան: Դրժ-բարխտութիւնը մեզ միացրեց. թող այդ միութիւնը լինի աւելի ամուր ընդհանուր կուրի մէջ):

(Ողջոյն Մակեդոնիային):

Ամբողջապէս Մակեդոնական Կոմիտէից Համագումարը ստացաւ Հետեւեալ Հեռագիրը.

(Մտրապէս յուզած՝ ուղարկում ենք մեր անկեղծ շնորհաւորութիւնները՝ մեր դժբախտակից եղբայրներին: Զենք զիջանք ոչ մի ճնշման եւ ոչ մի ուժի առաջ եւ կը շարունակենք մեր աջնիւ պայքարը ազատութեան համար, հպարտ կուրելու մտիկ ապագայում ընդհանուր թշնամու դէմ՝ քաջարի հայերի հետ):

(Կեցցէ ազատ Հայաստան):

ԿՕՄԻՏԷ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԻՆԱՅԱՆ ՔԻՐՈՅ ստացած է՝

Բ. քաղաքէն՝ Զաւատ 240 ուրլի, Խայթ 60 ուրլի, Ենթա 60 ուրլի, Գիօն Օղլիի միջոցով 1836 Քրանք, Վրի-ի «Ժն-նից» խումբ 5 Քր., Ենթընդհին կոմիտէ (25 եւ 20 ու.) 68 Քր. 25 ու. եւ 53 Քր., օր. Մեւ չ-էն 10 Քրանք, Լիւթիժ՝ 9. 8: Բ. 25 Քրանք, ԿԱՐԼՄԱՐՈՒՅԻՑ՝ 9. Խաչ 24 Քր. 60 ու.:

ՈՍԿԵՆՏՈՒ ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Հոկտ. 1-էն՝ Նիւննի քաղաքի «Սուլ» խումբ 80 դուրու, Սուրէն 6. 25, Վիշապ, Զինուոր 10-ական, «Արաք» խումբ 85, Աստղ 8. 25, Նոյնիւր. 1-էն՝ Սեպուհ եւ Վաչրամ 10. 50-ական, Զինուոր 10. 50, Արեւ 5. 25, Վեց հարւածեան (երկու անսամբարը) 40, Հրացան 20, «Արաք» խումբ 56, Արարատ 80, Անժամօթ 10. 50, դեկտ. էն Սեպուհ եւ Վաչրամ 10. 50-ական, «Արաք» խումբ 70, Վեց հարւածեան 20, Արիւծ 6. 25, Ոսկի 10. 50, Զինուոր (երկու անսական) 20, ԱՐՇԱԿԱՆԱՆԷՆ՝ «Անժամագո», «Նրկիւրած» եւ «Ազատէր» խմբերէն 95: Գումար 689. 50 դր.:

ՆԱԻԿԱՅԱՆՔԱՅԻ ԿԵՂՐ. ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Մերենայ 5 ուրլի, Սուր 5, Ետաւիտից 32 ու. 85 ու., «Զին-

ուր» խումբ 10, Տարծնեցի Գազան 5, Նոր քաղաքի «Շանթ» խումբ 10, «Նեփրոտ Զուլուսթ» խումբ 20 ուրլի: Գումար 87 ուրլի 85 կոպէի:

ՅՈՒՎՈՒ ԿԵՂՐ. ԿՕՄԻՏԷՆ՝

«Պատմանագ» խումբ (օգոստ. սեպտ. հոկտ.) 64 դուրու, Մարկոս (դեկ.) 5 դր.: Գումար 69 դուրու:

Կ. ՊՕՍՏՈՅ ԿԵՂՐ. ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Ատրճանակ 140 դուրու, Կախաղան 36, Կոպիտ 5, Կապ 35, Նուէր 5, Մօսին 30, Հոսանք 10, Կաշոյն 5, Զարմայր 4, Աղբիւր-Սեբոբ 5, Ատրճանակ 40, Հոսանք 20, Մօսին 9, Զարմայր 2 դր.: Գումար 275 դուրու:

ՊԱՅԻՐԵԻ ԿԵՂՐ. ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Աշոտ 45 դահեկան ողջ, Վարդգէս 40, Աշոտի ձեռամբ Ա. Բ. 45, Ժիւղանի ձեռամբ 25, Հայկ-Նասապետ 30, Պարոյրի ձեռամբ 10, Պօղոս Յակոբեան, Միլոտիչ Պօղոսեան, Վարպետ, Վարդան, Երկաթ, Բարեւել, Բարեւել ոմ, Կայծակ, Ե. 5-ական, Ճըլմընիկ, Փայլակի ձեռամբ, Կ. Գ.-նան, Ժիւղան 10-ական, Արեւելքի 20 դահեկան:

Նախորդ տարւայ հաշիւէն՝ Ճըլմընիկ, Օսմ. Բանակ 10-ական դահ. Գումար 320 դահեկան ողջ:

ՊԱՆՔԱՆԱՆ առժամանակեայ ԿԵՂՐ. ԿՕՄԻՏԷՆ՝

ՌՈՒՍՃՈՒՔԷՆ՝ (Աշոտի ձեռքով հանգանակած)՝ «Տէրօր» խումբ 40 լէվ արծաթ, Ոսկերիչ 800, Լէվոֆ 500, Վարդան 300, Ատրճանակ 250, Ն. Գ., Աստղիկ, Ա. Բ., 100-ական, 10259-Ս. Զ. 200, Զարուկ, Գ. Բ., Մ. Գ. 50-ական, Գ. Ե. 30, Հաճի Թագուհի, Համբարձում դեղին 10-ական: Գումար 2590 լէվ արծաթ: ՎԱՌՆԱՅԷՆ՝ Երկաթագործ, Կարապետ Բարսեղեան, Լ. Ս. 200-ական ոսկի Ֆրանք, Միսակ 150, Բարեւել 40, Գարապիւղ 20: Գումար 810 ոսկի Ֆրանք: Արաքս 50 լէվ արծաթ, Հաւատացեալ 100, Թ. 40: Գումար 190 լէվ արծաթ:

ՍՕՓՈՒՔԷՆ՝ Սեւ աչ 50 լէվ արծաթ, Արիւծ 40, Պօղէր, Երկաթ, Լուսին 20-ական, Կաշի, Սէրիկ 10-ական, Բարաձուխ, Անանուհ, Թրմանակ, Ետաւար, Խորշոյն 5-ական: Գումար 195 լէվ արծաթ: Ընդհանուր գումար 2975 արծաթ լէվ, 810 ոսկի Ֆրանք:

ՍՈՒՂԻՆԱՅԻ Հ. Յ. Գ. «Նոր-դար» խումբի 1900 տարեշրջանի ստացած բոլոր մուտքը (յուճուար-դեկտեմբեր).

1899-ին Պարթեւ 5 ընկերէ գումարած 28. 50 Ֆրանք, Համագաւա 17, Պարթեւ 12, Ս. Սարգիսեան 5, Վրտանէս 17 Աշոտ 12, Միսակ 17, Պետրոս 16, Տաճատ 12, Միհրան 17 Ոմ (հանգուցեալ Հմայեակ) 2, Միսակ 16, Տիգրան 14, Վահրամ 16, Նշան 16, Հրանդ 12, Բարկէն 13, Գուրգէն 2, Օտեպայի «Խնդրակատար» խմբէն ստացւած է (9 ըուլի) 23. Ֆր. 40 սանթիմ: Գումար 265 Ֆրանք 90 սանթիմ:

ՔՕՆՍՏԱՆՉԱՅԻ «Ինեան» խումբը ստացած է՝ Վահիժ 5 Ֆրանք, Պարոյր 1. 25, Ե. Կոպուսեան 5, Աւետիս 5, Ճանապարհորդ Գ. Ա. 2. 8. Լ. 10, «Չորս գամ» խմբի անսամբարներէն՝ Զարմայր 2. 50, Վաղտրշակ 2. 50, Յուլի 3. 75, Մուշեղ 2. 50, Լեւոն 2. 50, Թորգոմ 2. 50, Արտաւազ 3. 75, Զաւէն 3. 25, Բարկէն 3. 55, Հայկակ 2. 50, Հրանդ 2. 50, Գեղամ 2. 50, Գագիկ 1. 25, Գեղամ 1. 25, Զարմայր 1. 25, Թորգոմ 1. 25, Պարոյր 1. 25, Մուշեղ 1. 25, Արտաւազ 1. 25 Ֆրանք: Ընդամենը 71 Ֆրանք 30-սանթիմ:

ՀԱՇՅԷՂԻ ԿՕՄԻՏԷՆ (Ամերիկա) ստացած է 1900-ին՝ Ե. Կ. 20. 84 դոլար, Գ. Կ. Կ. 20, Խ. 11. 25, Մ. Գ. 5. 75, Զ. Գ. 5. 75, Գ. Մ. 5, Խ. Ա. 5, Սրան 4, 22, Զ. Կ. 3. 50, Կ. Զ. 3. 50, Ս. Ե., Վ. Ե., Ն. Կ., Մ. Օ., Ե. Գ., Ե. Զ., Ե. Փ. մէկ-մէկ-ական, դոլար, 2. 25 մէլ: Գումար 93. 07 դոլար:

ՎՐԻՊԱԿ. — N° 9 (110) ՈՍԿԷՆՏՈՒՅԻ ցուցակ՝ Արշուն 99 դահ. ուղղելի Պօլոն 90 դահ., Սոկ 65 դահ. ուղղելի Սոկ 68 դահ., Սետրակին եղբորմէն 17. 50 դահ. ուղղելի Սիակին եղբորմէն 35 դահ., Ատուս տուգաղ Դարձակ, ուղղելի մտուս շուգոմ Դերմակ:

Նոյն թւին մէջ մոցւած է՝ Ալարեան է. Դ. 17. 50 դահեկան:

Խմբագրութեան դիմել Հետեւեալ Հասցէով՝
Rédaction du «Droschak», Genève (Suisse)